

A válság hatása az esélyegyenlőség és a társadalmi kirekesztés szempontjából

Bartha Attila

Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet

Mészáros József

kutatás-koordinátor, COGNATIVE

A válság meghatározása, időbeli lehatárolása, a válság hatásainak csatornái, mechanizmusai

Ebben a tanulmányban a válság hatásait az esélyegyenlőség és a társadalmi kirekesztés szempontjából vizsgáljuk. A vizsgált téma számos tartalmi, illetve technikai természetű nehézséget hordoz. Egyrészt nehézségekbe ütközünk akkor, amikor a „válság” időszakát kívánjuk lehatárolni. Sem a válság kezdőpontja, sem pedig a végpontja nem egyértelmű – ráadásul az is nyilvánvaló, hogy a magyar gazdaságot érintő válsághatások empirikusan nem szűkíthetők le a világgazdasági válság hatásaira. Emellett még legalább két másik – időben ezt részben átfedő – válságfolyamra rá kell mutatnunk: az egyik a magyar gazdaságnak még a kétezres évtized elejéről örökölt – és még messze nem lezárult – saját válsága, a másik pedig az euró-zóna újabb és újabb hullámokban felszínre törő (tanulmányunk lezárásának napjaiban, azaz 2011 októberében különösen aggasztónak tűnő) adósságválsága.

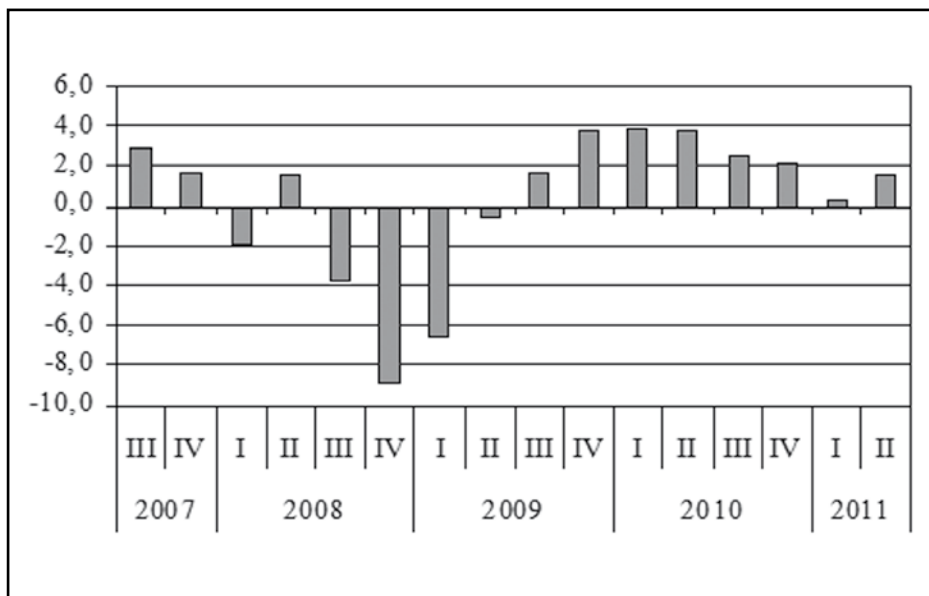
Ha a *globális válságról* beszélünk, akkor *annak kezdőpontját valószínűleg 2008-ra kell tennünk*. Egyfelől ezt így említik a hosszú távú növekedési ciklusokkal foglalkozó mértékadó nemzetközi szakirodalomban – jól példázza ezt többek között Korotajev és Cirel (2010) híres tanulmánya, amelyben a szerzők a világ GDP-hullámlzását, globális fejlődési tendenciáit alakító különféle ciklusokat tekintik át.¹ Ugyancsak 2008-at jelöli a válság kezdőpontjának az ENSZ égisze alatt működő United Nations University kiadványának meghatározó szerzője, Wim Naudé,² aki rámutat, hogy a válság globális jelleget csak az amerikai supprime-válság³ 2008 szeptemberét követő tovagyrűzése után öltött. Amint arra azonban sokan rámutatnak, a válságnak

már jóval korábban megágyaztak az amerikai pénzpiaci folyamatok: már 2007-ben nagyszámú amerikai, és néhány európai pénzintézet is súlyos pénzügyi nehézségekkel szembesült. Emiatt például Szepesi György a pénzügyi válság geneziséét és folyamatát elemző átfogó, részletes nemzetközi forrásokkal adatolt tanulmányában 2007-et nevezi meg a válság kezdőévének, leszögezve ugyanakkor, hogy „2008 volt a 2007-ben kirobbant pénzügyi világválság eddigi legrosszabb éve” (Szepesi, 2009,73).⁴ Minthogy a globális válság vitathatatlanul az amerikai pénzpiaci folyamatokban gyökerezik, technikai értelemben a válság kezdetének akár 2007-et is jelölhetnénk. A szezonálisan igazított, évesített negyedéves amerikai GDP-növekedési ütemek⁵ már 2007 utolsó negyedében határozott csökkenő trendbe váltottak, azonban negatív GDP-változás csupán 2008 első negyedétől volt megfigyelhető. Ráadásul 2008 második negyedéve átmenetileg ismét pozitív növekedési ütemet hozott, és a válság globális szinten csupán 2008 harmadik negyedétől fogva vált nyilvánvalóvá. Ennélfogva célszerű, ha 2008-at tekintjük a globális válság kiindulópontjának – elismerve ugyanakkor, hogy közgazdaságilag jól alátámaszthatók azok az álláspontok is, amelyek 2007-re, netán még korábbra helyezik a válság kezdetét.

I. ábra: GDP-változás az Egyesült Államokban (%-ban az előző negyedéhez képest, szezonálisan igazított annualizált növekedési ráták)

Forrás: US Bureau of Economic Analysis

Ha nehéz volt számunkra a globális válság kezdőpontjának meghatározása, még nehezebbnek tűnik a válság végpontjának kijelölése. Kétségtelen, hogy az eddig hivatkozott tanulmányok *jellemzően 2008-2009-et jelölték meg a válság periódusának*. 2010 közepéig az amerikai empirikus növekedési adatsor is ezt támasztotta alá: a válság miatti recessziós negyedévek 2009 második felében már véget értek, és 2010 első két negyedében az Egyesült Államok szezonálisan igazított, annualizált GDP-növekedési üteme ismét 4 százalék közelébe emelkedett. Nagyon fontos problémára mutatott rá azonban ennek kapcsán Csaba László (2010), aki a válságból való kilábalás legfőbb problémáját éppen abban látta, hogy *a 2008-2009-ben számos országban terjedő, ún. válságellenes, rögtönzésekre épülő gazdaság- és társadalompolitikai lépések egy következő válság gyökerét rejtették magukban*.⁶ A közgazdaságtan mint empirikus tudomány elmúlt évtizedekben felhalmozott tudásanyagának megkérdőjelezése – például annak negligálása, hogy a válságkezelés módja és költsége milyen mérvű adósságnövekedéssel jár együtt – alapvetően hozzájárulhat ahhoz, hogy a csordaszellemű, könnyen hiszterizálódó nemzetközi pénzpiaci szereplők és a „válságkezelő intézkedéseik” fiskális expanziójával vérszen eladósodott kormányzatok saját maguk ágyaznak meg egy következő válságnak. „A kiút tehát, jól érzékelhetően nem a 2008–2009. években történtek elméleti szintre emelésében, hanem az akkor követett gyakorlat megfordításának irányában keresendő”⁷. Minthogy ez mind a mai napig nem történt meg meggyőzően, az átmeneti fellendülés után ismételt visszaeséssel járó, W-alakra emlékeztető elhúzódó válság (közkeletű angol megnevezéssel a „double-dip”) riasztó gyorsasággal realizálódott, bár – legalábbis egyelőre – az országok zömében ez csak a növekedési ütemek lassulását jelenti; recessziót jellemzően csak a strukturális problémákkal küzdő dél-európai gazdaságokban tapasztalhat(t)unk.

1. táblázat: Reál GDP-növekedés (%-os változás az előző évhez képest), 2007-2012

	2007	2008	2009	2010	2011*	2012**
USA	1,9	-0,3	-3,5	3,0	1,5	1,8
Európai Unió (27 ország)	3,1	0,5	-4,3	1,9	1,8	1,9
Euróövezet (17 ország)	3,0	0,4	-4,2	1,8	1,6	1,1
Magyarország	0,1	0,9	-6,8	1,3	1,6	1,5

* becslés, ** előrejelzés

Forrás: Eurostat (letöltés ideje: 2011. október 10.),

IMF World Economic Outlook (2011. szeptember), MNB Inflációs jelentés (2011. szeptember 22.)

A *globális válságból történő kilábalás nehézkes, elhúzódó jellege* az Egyesült Államok mellett mindenekelőtt az euróövezet országában tapasztalható, ahol a monetáris politika közös volta miatt az alkalmazkodás teljes súlya a fiskális politikát terhelte (volna). Az Európai Gazdasági és Monetáris Unió válsága azért tűnik különösen nehezen kezelhetőnek, mivel a közös valutaövezet kormányai a válságperiódust úgy akarták átvészelni fiskális stimuláló intézkedésekkel, hogy lett volna társadalmilag és politikailag megalapozott kilépési (exit) stratégiájuk az élénkítő csomagok fokozatos leépítésére. Hiányzott – és lényegében a mai napig is hiányzik – az elköteleződés a jövőbeli fiskális restrikcióna, ami egyre inkább fiskális ördögi körbe⁸ taszította/taszítja a valutaunió gazdaságait.

2. táblázat

	2007	2008	2009	2010
Európai Unió (27 ország)	59,0	62,3	74,4	80,0
Euróövezet (17 ország)	66,2	69,9	79,3	85,1
Görögország	105,4	110,7	127,1	142,8
Portugália	68,3	71,6	83,0	93,0
Magyarország	66,1	72,3	78,4	80,2

Forrás: Eurostat, Provision of deficit and debt data for 2010 - first notification; 2011. ápr. 26-ai közzététel

Ha a fentiek fényében – és összhangban a nemzetközi szakirodalom döntő részével – a globális válságot 2008-2009-re korlátozzuk, akkor egyúttal jeleznünk kell, hogy ezzel párhuzamosan kifejlődött, és egyre fenyegetőbb mértéket ölt az *eurózóna adósságválsága*. Amint az a 2. táblázatból is kitűnik, a közös valutaövezet, a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) bruttó adóssága a GDP arányában 2007–2010 között folyamatosan emelkedett, és 2010-ben a leggyengébb láncszemnek számító Görögországban, már 142,8 százalékot tett ki. Az emelkedés az övezet szinte minden országát – és hozzájuk hasonlóan a nem GMU-tag európai országok túlnyomó többségét is – érintette, és az adósságok felhalmozódása még nem ért véget. Miután a fiskális „exit” meggyőző stratégiája a mai napig hiányzik, az adósságlavina közvetett hatásai egyre több országot érnek el. Görögországot először a nemzetközi pénzüpiacokon meglehetősen maliciózan, nevük angol kezdőbetűje alapján disznócska-országoknak (PIGIS, azaz Portugália, Írország, Görögország, Olaszország és Spanyolország)

nevezett euróövezeti periféria második legsebezhetőbb országának, Portugáliának növekvő pénzügyi fenyegetettsége követte, ami ugyancsak közös euróövezeti mentőcsomag nyújtását tette szükségessé. Sőt, jelenleg nem csekély a valószínűsége annak, hogy az adósságválság hulláma a GMU-perifériáról – a bankrendszeren és a termelési kapcsolatok erős kölcsönös függésein keresztül – fokozatosan áttérjed az euróövezet magországaira is. Ennek következtében egyre csökken a kimentésre képes valutauniós tagországok száma, miközben ezzel párhuzamosan emelkedik a mentőcsomagra szorulóké. 2011 elején tekintélyes európai közgazdászok (Darvas, Pisani-Ferry és Sapir) már rámutattak arra, hogy a lavinaként duzzadó adósság és a recesszió ördögi körének valószínűsége egyre nagyobb a periférián, és ez áttételesen a teljes GMU túlélését is fenyegeti.⁹

Bár a GMU-n kívüli európai országok közvetlenül némileg kevésbé fenyegetettek, az erős gazdasági integráltság miatt az áttételes kereskedelmi, továbbá pénz- és tőkepiaci, illetve árfolyamhatások ezekben az országokban (köztük Magyarországon is) a fertőzőesés típusú válság begyűrűzését teszik valószínűvé. Nem lehet továbbá alábecsülni azokat a politikai veszélyeket, amelyek a mentőcsomagok morális kockázati jellegéből adódnak. Tanulmányunk lezárásának napjaiban a sokadik görög mentőcsomaghoz történő hozzájárulás a Görögországhoz képest lényegesen alacsonyabb átlagos bérszínvonallal jellemezhető Szlovákiában a kormánykoalíció bukásához vezetett, de Finnországtól Németországig egyre világosabban növeli a nemzeti parlamenti képviselők körében az ellenállást, a hajlandóságot más euróövezeti tagországok kimentésére. Ez témánk szempontjából különös jelentőséggel bír: *ilyen válságperiódusokban jellemzően fölerősödik a bűnbakképzés* (Brubaker 2011,106),¹⁰ ami az esélyegyenlőségi szempontból hátrányos helyzetű társadalmi csoportok relatív pozícióját politikai-társadalmi áttételeken keresztül tipikusan rontja. Rövidre zárva a válságperiódus korszakolását: *még ha úgy is tekintjük, hogy a globális válság hatásai 2008 második felére, illetve 2009-re koncentráálódtak, az euró-zóna adósságválsága 2009-től mélyült el, és napjainkban (2011 októberében) is tart, sőt, még messze nem látható, hogy mikor ér véget.*

Végül, Magyarország esetében muszáj rámutatnunk a *válság harmadik komponensére, amelyet a magyar gazdaság- és társadalompolitika saját belső folyamataira kell visszavezetnünk.*

A rendszerváltás utáni magyar gazdaságpolitika egyik folyamatos jellemzője volt, hogy a döntéshozók folyamatosan a gazdasági teljesítményhez mérten túlbujánzó jóléti állam megőrzésére, sőt további expanziójára törekedtek. Ennek „vívmányait” akkor is védelmezték, ha az pénzügyileg egyértelműen fenntarthatatlan, valamint morálisan is indokolhatatlan

volt; ennek legjellemzőbb példája, hogy a „13. havi nyugdíj” eltörlésére csak a Nemzetközi Valutaalap és az Európai Unió egyértelmű kényszerítő hatására – a 2008-2009-es év fordulóján, a fizetéseképtelenség határára sodródva – került sor.

A kétezres évtized elején számos gazdasági mutató alapján úgy tűnhetett, hogy Magyarország az egyik legkedvezőbb kilátásokkal rendelkező ország az Európai Unió újonnan csatlakozó tagjai között. Köszönhetően a kilencvenes évek végi pozitív gazdasági tendenciáknak, még az egyik kritikus örökség, az államadósság is kedvező pályára állt: miközben a kilencvenes évek közepén, az ország adósságrátája a GDP 85-90 százaléka között mozgott, ennek aránya 2001-re a GDP 52 százalékára, azaz jóval a kritikus – az euró bevezetéséhez szükséges 60 százalékos – szint alá csökkent. A „jóléti rendszerváltás” kísérlete azonban kikezdte a fenntarthatónak látszó pályát: 2003-tól az adósság ismét növekedésnek indult, és 2008 végére a GDP-arányos bruttó államadósság 78,4 százalékra ugrott. Így, amikor 2008 őszétől a globális világgazdasági válság hatásai az új EU-tagországokban is tapinthatóak lettek, a nemzetközi pénzpiacok nem véletlen tekintették Magyarországot a térség egyik legsebezhetőbb gazdaságának. Az ország tehát nem tudott megszabadulni a késő kádárkori államszocializmus egyik súlyos örökségétől, az eladósodottságtól, és ismét drasztikus megszorításokra kényszerült. Összehasonlításképpen: a válság 2008 végi európai begyűrűzésekor a kilencvenes évek közepén még a térség páriájának tekintett, és a kétezres évek elején Magyarországhoz hasonló mértékű eladósodottsággal rendelkező Szlovákiát már csupán néhány hónap választotta el az euró bevezetésétől, és a szlovák társadalom eddig viszonylag mérsékelt fogyasztási-életszínvonalbeli veszteséggel vészelte át a válság hullámain¹¹.

Vagyis, a válság előtti évek, döntően a 2001–2007 közötti időszak alapvetően elhibázott gazdaság- és társadalompolitikájának következtében Magyarország a visegrádi országok alkotta kelet-közép-európai régió többi gazdaságánál lényegesen kedvezőtlenebb állapotban szembesül(t) előbb a globális válság, majd az euróövezeti adósságválság hullámaival. Egyrészt, az *állam eladósodottsága lényegesen nagyobb* volt, mint a cseh, a szlovák vagy a lengyel GDP-arányos bruttó államadósság (ezek rendre a GDP 30, 40, illetve 50 százaléka körül mozogtak). Másrészt, Magyarországon a svájci frank-alapú *devizahitelezés extrém elterjedtsége* (Beckmann–Scheiber–Stix, 2011,30)¹² az euróövezeti válság elmélyülésével, valamint ezzel párhuzamosan a svájci frank menedékvaluta-jellegének fölerő-

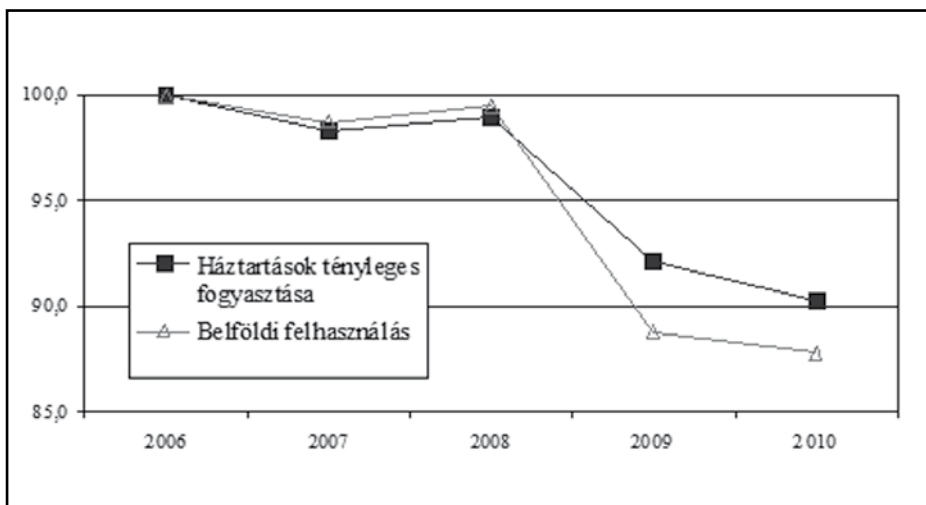

sődésével, és a forinthez képesti brutális felértékelődésével párhuzamosan a lakosság adósság-törlesztési terheit drámai mértékben megnövelte. Harmadrészt, ismét csak kiáltó ellentétben a visegrádi régió többi országával, Magyarországon a lakosság már a globális válság előtt is kisebb-nagyobb *restrikciós intézkedésekkel* szembesült. Ezt világosan példázza, hogy a magyar lakossági fogyasztás, sőt általában véve a belföldi felhasználás már 2007-ben is csökkent, majd a 2008-as stagnálást 2009-ben és 2010-ben a fogyasztás és a belföldi felhasználás újabb csökkenése követte, és 2011 eddigi adatai sem mutatnak meggyőző növekedést.

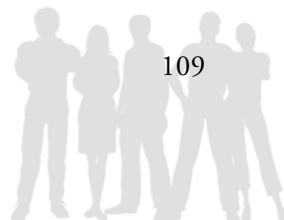
A GDP szerény növekedése 2010-2011-ben is lényegében kizárólag az exportáló gazdasági szektorok teljesítményén alapult, miközben a belső keresleti komponensek legfeljebb stagnáltak.

II. ábra: A lakossági fogyasztás és a belföldi felhasználás alakulása Magyarországon 2006-2010 között (2006=100)

Forrás: KSH alapján saját számítás

Amint azt a II. ábra meggyőzően mutatja, Magyarországon már a globális válság európai elmélyülése (2009) előtt 2 évvel, azaz 2007-től lejtőre kerültek a gazdaság belső keresleti komponensei. Így a 2008 végétől brutális erővel lecsapó globális válság következményei – ellentétben a cseh, a lengyel, és a szlovák lakossággal – nem optimista, jelentős jövedelemgyarapodási-felhalmozási időszak után, hanem már kétéves pangás, sőt enyhe pozícióromlás után érték el

a magyar lakosságot. Valójában 2011 már az ötödik olyan év lesz, amelyben a lakosság, és a belföldi keresleti folyamatoktól függő vállalkozások válságot érzékelnek: jól jelzi ezt, hogy 2010 végén a lakossági fogyasztás 10 százalékkal, a belföldi felhasználás pedig több mint 12 százalékkal volt kisebb a 2006-ban mért szintnél.

Mindezt témánk szempontjából értelmezve: az elhúzódó válság időszakában vélemezhető, hogy *a háztartások és a vállalkozások materiális, valamint a lakosság emocionális tartalékai erősen csökkentek, kimerülöben vannak.* Ennek következtében valószínű, hogy *a bűnbakképzés mechanizmusai felerősödtek/felerősödnek,* ami az automatikus gazdasági folyamatok mellett az esélyegyenlőségi szempontból hátrányos helyzetű csoportokkal szemben, a korábbiaknál negatívabb attitűdökben, esetenként fokozódó diszkriminatív viselkedésben nyilvánul meg.

Mindezek alapján azt mondhatjuk: ha a válság hatásait *specifikusan Magyarországra nézve* kívánjuk elemezni, akkor tartalmilag feltehetően akkor járunk el helyesen, ha *vizsgálatunk időhorizontját nem szűkítjük le a 2008-2009-es évekre,* hanem legalább a válság végét nyitottan hagyjuk, vagyis elemzésünkben, amennyiben arra módunk van, kitérünk a *2010-ben és 2011-ben* érzékelhető tendenciákra is. Emellett célszerű arra is reflektálnunk, hogy a Magyarországon már a globális válságot, illetve az euró-zóna elmélyülő adósságválságát megelőző időszakban, lényegében a 2006-os választások után jelentkeztek válságjelenségek, amelyek döntően a 2000-es évtized első fele elhibázott gazdaságpolitikájának utólagos hatásai voltak.

A válság hatásainak mérésekor természetesen számos operacionalizálási problémával találkozunk. Az *esélyegyenlőség és a társadalmi kirekesztés szempontjából érintett csoportok helyzetére gyakorolt hatást jellemzően közvetett módon, legjobban a munkaerő-piaci folyamatok alakulásán keresztül* tudjuk értékelni. Ezt az eljárást követik a témánk szempontjából leghasznosabb kutatások is – a válság hatásairól átfogó igényű elemzést egyrészt az MTA Közgazdaságtudományi Intézet, valamint az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány közös kiadásában megjelent 2010-es Munkaerő-piaci Tükör,¹³ valamint a 2011 októberében, tanulmányunk lezárásának napjaiban közzétett KSH-kiadvány, a „A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév” közöl.¹⁴ A munkaerő-piaci folyamatok középpontba állítását még további két szempont is indokolja. Az egyik magának a válságnak a természete, jelesül az, hogy a gazdasági teljesítményben mutatkozó hatást jellemzően késéssel követik a munkaerő-piaci folyamatok. A foglalkoztatás és a munkanélküliség alakulása ugyanis néhány negyedéven keresztül még akkor is krízisjelenségekre utal, amikor a gazdaság már kilábalóban van a válság periódusából.

3. táblázat: A munkanélküliség alakulása, 2007–2012 (ILO-definíció, a munkanélküliek aránya a munkaképes korú lakosság %-ában)

	2007	2008	2009	2010	2011*	2012**
USA	4,6	5,8	9,3	9,6	9,1	9,0
Európai Unió (27 ország)	7,2	7,1	9,0	9,7	9,5	9,5
Euróövezet (17 ország)	7,6	7,6	9,6	10,1	9,9	9,9
Magyarország	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	10,8

* becslés, ** előrejelzés

Forrás: Eurostat (letöltés ideje: 2011. október 10.),

IMF World Economic Outlook (2011. szeptember), MNB Inflációs jelentés (2011. szeptember 22.)

Amint az – a tényadatok mellett a 2011-2012-re vonatkozóan a legfrissebb, elérhető, 2011 őszi előrejelzési adatokat tartalmazó – 3. táblázatból is kitetszik, a válság munkaerő-piaci hatásai a jelenlegi várakozások szerint mindenütt elhúzódnak. Magyarország mellett az Egyesült Államokban, az Európai Unió országaiban általában, és ezen belül természetesen a Gazdasági és Monetáris Unió tagállamaiban is. Valójában arra, hogy akár az amerikai, az európai munkaerőpiacok, köztük a magyar munkaerőpiac, visszatérjenek a 2007-es munkanélküliségi szintekkel jellemezhető állapotukba, reális esély, még pozitív scenárió esetén is, csak az évtized második felében van. Másként fogalmazva: a *2008-ban indult globális válságnak* – és az ezzel kombinálódó euróövezeti adósságválságnak, illetve a magyar gazdaság saját válságának – *negatív munkaerő-piaci következményei* nagy valószínűséggel, *legalább egy évtizeden keresztül* érzékelhetők maradnak.

A munkaerő-piaci trendek kiemelt kezelésének további szempontját maga elemzésünk témája indokolja: a kifejezetten célzott kutatások mellett, *az esélyegyenlőség szempontjából mutatkozó hátrányok, illetve a társadalmi kirekesztés következményei általában is, a munkaerő-piaci folyamatok alakulásán keresztül mérhetők* legjobban. A tényadatok – vagyis olyan munkaerő-piaci tények, mint a foglalkoztatás, a munkaerő-felvétel, az elbocsátás és a munkanélküliség változásai – mellett természetesen a válság mechanizmusai között az attitűdök, és a belőlük fakadó cselekvések –, többek között a már említett bűnbakképzési mechanizmusok, és diszkriminatív döntések, illetve bizonyos szakpolitikai döntések (például az esélyegyenlőségi szempontból hátrányosan érintett csoportokra vonatkozó költségvetési kiadások alakulása) is fontos válság-mechanizmusok. Jelen tanulmányban ugyan alapvetően a munkaerő-piaci hatásokon keresztül mutatkozó válságtendenciákra koncentrálnunk, ugyanakkor, ahol lehetséges, röviden utalunk

az esélyegyenlőségi szempontból hátrányos helyzetű csoportokat érintő, egyéb válságmechanizmusokra is.

Ha elemzésünket a munkaerőpiacon keresztül megmutatkozó folyamatokra koncentráljuk, akkor is számos csatornát meg kell különböztetnünk. Az egyik az állami *költségvetési csatorna*, amely például a közszférában foglalkoztatottak számának, illetve az ő béreiknek alakulásán keresztül fejt ki hatását. Ehhez társulnak azok a közvetett hatások, amelyek a szabályozás alakulásán keresztül érvényesülnek – ezeket gyakran ugyancsak a költségvetés pozíciójának romlása motiválja. Ilyen változások például a munkavállalók jogosultságait érintő szabályozási változások, amelyeknek könnyen lehet az esélyegyenlőségi szempontból kiemelt célcsoportokat tekintve releváns tartalmuk is (például a megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásáról). A válsághatások másik csatornája a *pénzügyi rendszeren* keresztül jelentkezik, többek között a lakosságot és a vállalkozásokat érintő hitelfeltételek változásában, illetve Magyarország esetében, a már említett svájci frank-alapú hitelezés extrém elterjedtsége miatt az árfolyam-hatások révén, a korábban felvett hitelek törlesztő részletének szignifikáns módosulásában mutatkozik meg. Ennek a válságcsatornának a hatását az euróövezet elhúzó adósságválsága kétségkívül felerősítette. További csatornaként jelentkeznek azok a *reálgazdasági* jellegű hatások, amelyek a vállalatok válsághoz történő alkalmazkodásán keresztül nyilvánulnak meg. Ezen hatások egy része piaci természetű: a globális válság miatt szűkülő kiviteli lehetőségek például elsősorban az exportorientált vállalkozásokat (valamint közvetve az ott foglalkoztatott munkavállalókat) érintik, a válságidőszakban jellemző kényszerű költségvetési szigor ugyanakkor inkább a belső piactól függő cégeket, és alkalmazottaikat sújtja. Ezek a csatornák természetesen sokszor egyidejűleg hatnak: a vállalatokat érintő piacsűkülés, gyakran a hitelezési feltételek szigorodásából adódóan, likviditási nehézségekkel is súlyosbodik. A válsághoz történő alkalmazkodás vállalati palettája széles: a munkaerőt és a béreket közvetlenül érintő lépések mellett tipikusan magában foglalja például, a nem kiemelten fontosnak tekintett szolgáltatások leépítését is, ami közvetett hatásai révén más vállalkozások, illetve az ott dolgozó munkavállalók helyzetére gyakorol negatív hatást.¹⁵

Az esélyegyenlőségi célcsoportok helyzetének fő jellemzői

Természetesen ahhoz, hogy a válságnak az esélyegyenlőség szempontjából releváns csoportok helyzetére gyakorolt hatásait elemezni tudjuk, rendelkezniünk kell egy áttekintő helyzetképpel arról, hogy általában mi jellemzi a témánk tekintetében kiemelt társadalmi csoportok helyzetét. Minthogy ezzel átfogóan foglalkozik jelen kötet egy másik tanulmánya („Az esélyegyenlőségi célcsoportok területi eloszlása-

nak vizsgálata”), itt csupán röviden térünk ki, az esélyegyenlőségi célcsoportok helyzetének fő jellemzőire. Követve e tanulmány logikáját, itt elsősorban a fogyatékkal élők, a gyermekek, az időskorúak, valamint a vallási-etnikai kisebbségi csoportok közül a cigányság helyzetét érintő megállapításokat taglaljuk.

- 1) Ami a *fogyatékkal élők* helyzetét illeti: a rendszerváltás utáni első évtized során a fogyatékkal élők száma a korábbi 368 ezerrel 577 ezerre ugrott – ezen nagymérvű számbeli emelkedés mögött, részben a társadalom előregedése, részben pedig a „leszállékolás” mint a rendszerváltás utáni években különösen elterjedő megélhetési stratégia húzódik meg. Jellemző, hogy a fogyatékkal élők koncentrálnak a kedvezőtlen adottságú térségekben (regionálisan Észak-Magyarországon, települési megoszlás szerint pedig a községekben. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a fogyatékkal élők többsége fizikailag és mentálisan is izolált, közülük sokan nem tudják elérni azokat az egészségügyi és szociális szolgáltatásokat, amelyek oldhatnák társadalmi kirekesztettségüket. A fogyatékkal élők iskolázottsága általában véve is szignifikánsan elmarad az országos szinttől, de körükben is extrém módon kedvezőtlennek számít a cigánysághoz tartozók iskolai végzettség szerinti pozíciója, akiknek közel kétharmada az általános iskolát sem végezte el. A fogyatékkal élők csoportján belül megkülönböztetett figyelem övezi, a *súlyosan mozgáskorlátozottak* csoportját, akiknek több mint 90 százaléka megyeszékhelynél kisebb méretű településen (ezen belül közel 60 százaléka) községekben él.
- 2) A nemzeti-etnikai kisebbségek közül arányuk és társadalmi pozíciójuk, kirekesztettségük miatt is a *cigányság* helyzetére célszerű koncentrálnunk. A többi nemzeti kisebbséget jellemzően nem éri specifikus hátrány, bár megjegyzendő, hogy mind a magyarországi szlovák, mind a hazai román kisebbség erősen koncentrálnak Békés megyében, amely a cigányság felülreprezentáltságával jellemezhető északkeleti megyék után az ország egyik legfejletlenebb, fizikailag is erősen izolált térségének számít. A cigányság helyzetére visszatérve: függetlenül attól, hogy melyik cigányságdefiníciót alkalmazzuk,¹⁶ általában véve kijelenthető, hogy – ellentétben a többi magyarországi nemzetiségi-etnikai csoporttal – a cigányok mintegy kétharmada már a válság előtt is a nagyon szegények csoportjába tartozott, és tipikusan szembesült a többségi társadalom erős előítéleteivel, illetve esetenként nyílt diszkriminációjával is.¹⁷ Ráadásul, a munkaerő-piaci kilátások szempontjából leghátrányosabb helyzetű térségekben egyértelmű a cigányság felülreprezentáltsága (az ország északkeleti térségeiben, illetve néhány Dél-dunántúli kistérségben). Sőt, a helyzet a cigányság koncent-

rációját, területi szegregációját tekintve már jóval a válság előtt egyértelműen súlyosbodó tendenciákat jelzett: már a nyolcvanas évektől kifejlődőben volt a gettósodó aprófalú, ami a rendszerváltás utáni évtizedekben megmerevedett, és egyre terjedő jelenséggé vált. Ezekben a falvakban, generációról generációra öröklődik az alacsony iskolázottság, ami a szegénység és a tartós kirekesztettség ördögi körét is implikálja.¹⁸ Ezt fokozza – és ugyancsak már jóval a válság előtt, lényegében a kilencvenes évek elejétől kezdve jellemző volt –, hogy a korábban városokban élő és dolgozó cigányság jelentős része, miután elveszítette városi munkahelyét, a fejlettebb térségeken kívüli kistelepülésekre menekült.¹⁹

- 3) Miután Magyarországon gyorsulóban a népesség előregedése (részben a növekvő átlagos élettartamból, részben a csökkenő születésszámból adódóan), arányukban is egyre növekvő esélyegyenlőségi célcsoportnak tekinthetők az *időskorúak*. Az időskori szegénység ugyanakkor a 2000-es évek második feléig, a népesség teljes arányához mérten viszonylag mérsékelt volt Magyarországon²⁰ (ellentétben a nemzetközi arányokkal). Az időskorúak számára elsősorban az egyszemélyes háztartások növekvő aránya, illetve az urbanizációs hierarchia alacsonyabb fokán fekvő települések esetében az egészségügyi, és a szociális ellátórendszerek szolgáltatásainak ellátottsága, minősége jelent problémát. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az idősek sűrűbben veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat, és nagyszámban igényel(né)nek intenzív egészségügyi, illetve szociális gondoskodást. Miután a jövőben egyre többen kerülnek az időskorúak közé azokból a generációkból, amelyekben jelentős, az aktív korukat kisebb-nagyobb részben munkanélküliként vagy inaktívként megélő (nyugdíjjogosultságot alig szerző) állampolgárok száma, hosszabb távon az időskorúak szegénysége – a válság hatásaitól függetlenül is – minden bizonnyal növekvő arányt mutat majd.
- 4) Ellentétben az időskorúaknak a válság előtti évtizedben inkább mérséklődő szegénységével, a *gyermekek* szegénysége a kilencvenes évek óta növekvő pályán van: a 65 év felettiek átlag alatti szegénységi kockázatával összevetve, a gyermekek szegénységi kockázata az átlag másfélszerese (Gábos–Szivós, 66).²¹ A gyermekek esélyegyenlőségi problémája ugyanakkor jellemzően nem korukkal, hanem az egyéb szegénységi kockázatokat koncentrálnak paramétereikkel magyarázható. A szegénységben élő gyermekek tipikusan alacsony iskolázottságú, gyakran munkanélküli, esetenként leszázalékolt, egészségtelen lakáskörülmények között élő szülők leszármazottai, akik között felülreprezentáltak a cigányságba tartozók, illetve a leghátrányosabb helyzetű településeken élők.

- 5) Az egyéb esélyegyenlőségi célcsoportokat tekintve nem ismerünk olyan kutatási eredményt, amely ma jelentős vallási diszkriminációt mutatna, így ezt a dimenziót tanulmányunkban nem tárgyaljuk. Ami a szexuális kisebbségeket illeti, a *leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek* Magyarországon tapasztalható társadalmi kirekesztettségének dimenzióit meggyőzően foglalja össze, Takács Judit és szerzőtársainak 2008-as tanulmánya²² – azonban a célcsoport specifikus kutatási pozíciója, megközelíthetősége miatt a válságnak az LMBT-célcsoportra gyakorolt hatásairól, jelen tanulmányban nem tudunk érdemi kontribúcióval szolgálni. Csupán arra a feltételezésre szorítkozunk, hogy szociodemográfiai jellemzőiket tekintve a magyarországi LMBT-emberek inkább az átlagosnál kedvezőbb helyzetűeknek számítanak (magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, jellemzően nagyobb városokban élnek), ugyanakkor igen valószínű, hogy a válság időszakában növekvő bűnbakképzési mechanizmusok őket ugyanúgy sújtják, mint a többi esélyegyenlőségi szempontból releváns célcsoportot.
- 6) Végül, ami a *nők, illetve férfiak* esélyegyenlőségi helyzetképét illeti, igen nehéz helyzetben vannak a tanulmány szerzői. Mivel nem kívánunk állást foglalni a könyvtárnyi, igen nagy alapossággal elvégzett kutatásra építő, ugyanakkor esetenként a világképekben megmutatkozó különbségeket is involváló gender-vitában, helyzetképjelentés helyett csupán Koncz Katalin egyik friss, a munkaerő-piaci csatornák szemszögéből különösen releváns tanulmányának záró megjegyzéseit idézzük:
- „Bár a női esélyegyenlőség hiányát joggal kifogásolják a feminista szakírók, a foglalkozási-ágazati szegregáció nem önmagában jelenti a problémát a nemek esélyegyenlősége szempontjából, hanem azok a munkaerő-piaci mechanizmusok, amelyek társadalmi hátránnyá formálják a foglalkozási struktúrában való elhelyezkedést, amelyek szerepet játszanak abban, hogy a nők által tömegesen végzett tevékenységek leértékelődnek. És fordítva: azok a foglalkozások nyílnak meg a nők tömeges beáramlása előtt, amelyek – egymással összefüggő technikai, gazdasági, társadalmi okok következményeként – leértékelődnek. A leértékelődés folyamatának korlátozása azonban a munkaerő-piaci egyensúly létrejöttét akadályozza, ami piacgazdaságban súlyos következményekkel jár. Piacgazdasági viszonyok között a beavatkozás tere meglehetősen szűk. Csak a munkaerőpiac működését szem előtt tartó, egymással összehangolt, komplex néppolitikai, szociál-, foglalkoztatás-, oktatás- és esélyegyenlőségi politika vezethet az egyén és a társadalom szempontjából egyaránt kívánatos eredményre.” (Koncz 2011, 91)²³

A válság munkaerő-piaci hatásai: a foglalkoztatás, a munkanélküliség, és a bérek alakulása

A válság munkaerő-piaci hatásainak összegzését részben az MTA KTI, és az OFA közös gondozásában megjelent 2010-es Munkaerő-piaci Tükör, kiemelten annak bevezetője és összegző fejezete, illetve Köllő János, valamint Lőcsei Hajnalka által írott tanulmánya, részben a KSH 2011. októberi kiadványa alapján végezzük el.²⁴

Először is fontos leszögeznünk, hogy a köz-, illetve a versenyszféra egymással homlokegyenest ellentétes módon reagált a válságra: *a közszféra elsősorban a bérek, míg a versenyszféra főleg a foglalkoztatás csökkentése révén alkalmazkodott.* A magyar gazdaság- és társadalompolitika elsődleges törekvése – hasonlóan a régió többi országához – a munkanélkülivé válók számának csökkentése, *a munkakereslet ösztönzése, fenntartása* volt. A közszféra munkahelyeinek védelmét is szolgálta az ott végrehajtott reálbércsökkentés, a versenyszférában pedig a támogatott foglalkoztatás bővítése volt az elsődleges eszköz.

Látnunk kell azonban az alkalmazott szakpolitikai eszközök árnyoldalát is: a munkahelymegtartó támogatásban részesülők, és a közfoglalkoztatásba bevontak számának mintegy 100 ezer fős növekedése, *az egyéb foglalkoztatási támogatásban (munkanélküliek, gyesről visszatérők és pályakezdők bértámogatása, képzés, vállalkozóvá válás támogatása) részesülők számának rovására ment.* A válság elmélyülésével a munkanélkülivé váltak száma jelentősen meghaladta a munkahelymegtartó intézkedések és a közfoglalkoztatás által érintetteket. Ráadásul a közfoglalkoztatás, a globális válság európai elmélyülése előtt – eredetileg nem a válságkezelés céljával bevezetett – Út a munkához program jellege miatt elsősorban a régebb óta munka nélkül maradtakat érintette. A válság periódusában társadalmi hatásait tekintve kedvezőtlen volt, hogy jelentősen nőtt az egyéni támogatásokban nem részesülő állástalanok száma, holott, a friss állásvesztők körében megnövekedett a dolgozni kívánók, illetve az aktívan állást keresők aránya. Ez ugyanakkor részben a magyar költségvetésnek, már a válság előtt is kritikus helyzetével magyarázható, ami alapvetően behatárolta a magyar foglalkoztatáspolitikai finanszírozási hátterét.

A válság munkaerő-piaci következménye tehát nem merült ki csupán az álláshelyek számának csökkenésében – a válság alapvetően hatott a munkaerőpiac, és a munkavégzés egyéb jellemzőire is. *A korábban inaktív státuszúak* egy részét a válság – annak a családi költségvetésre gyakorolt hatásán, illetve a dolgozó családtag munkahelyi biztonságának csökkenésén keresztül – *aktív álláskeresésre* készítette. Emiatt a munkanélküliek száma nagyobb mértékben nőtt, mint amilyen mértékben a foglalkoztatottaké csökkent. Hasonlóan az általános európai tendenciákhoz, a válság az

inaktívak egy rétegét nálunk is aktív álláskeresőre ösztönözte. Ehhez hozzájárult, hogy a munkanélküliségi támogatási rendszer úgy változott, hogy az a tényleges álláskereső hiányát, a korábbinál szigorúbban szankcionálja.

Az életkori csoportokat tekintve fontos specifikus hatás, hogy *különösen a fiatalok elhelyezkedése vált nehezebbé*. Ennek klasszikus mechanizmusa a létszámstop: a létszámcsökkentésnek a munkáltatók szempontjából legkevésbé konfliktusos módja, azaz, amikor a kilépők helyét nem töltik be. Nyilvánvaló, hogy ennek a technikának kiterjedt alkalmazásával mindenekelőtt a fiatalok, az első ízben munkát keresők elhelyezkedési esélyei csökkentek.

A válság hatására *a létszámleépítő munkáltatók az ún. kevésbé stabil munkavállalóktól váltak meg először*. Az esélyegyenlőségi szempontból kiemelt célcsoportokat ez a mechanizmus jellemzően az átlagnál kedvezőtlenebbül érinti – a KSH-felmérés szerint a munkavállalók nagyobb arányban váltak meg azoktól, akik esetében a munkavégzési időszak nem folyamatos. Ezek aránya ugyancsak a fiatalok között magasabb az átlagosnál, ami szintén hozzájárult a fiatalok munkaerő-piaci hátrányához.

A 2009. és a 2010. évi foglalkoztatási mutatók alakulásában fontos szerepe volt a munkaerő-piaci folyamatokat alakító foglalkoztatáspolitikának, mely tompította a válság hatását. A legközvetlenebb beavatkozást *a közfoglalkoztatás hatókörének kiterjesztése* jelentette. Az ily módon foglalkoztatottak havi átlagos létszáma 2010 II–III. negyedévében 100 ezer fő körüli volt. Az ún. támogatott foglalkoztatás hatókörének erőteljes és gyors kiterjesztése a válság időszakában hozzájárult ahhoz, hogy a magyarországi globális foglalkoztatási adatok ne alakuljanak még kedvezőtlenebbül.

A közfoglalkoztatás és a válság miatt bekövetkező állásvesztés sem földrajzilag, sem strukturálisan nem fedte le egymást. Míg *a közfoglalkoztatásban az ország északi, északkeleti részében élő képzetlenebb munkaerő vett részt nagyobb arányban*, az „új” munkanélküliek jelentős hányada, az ipar nagyobb foglalkoztatási súlya jellemezte dunántúli megyék középfokú végzettségűinek köréből került ki, akik jövőjüket továbbra is a „normál” munkaerőpiacon képzelték el. Ugyanakkor ez a hatásmechanizmus 2011 I. negyedévében a korábbinál lényegesen kevésbé érvényesült: a közfoglalkoztatás rendszerének átalakulása miatt az e formában munkát végzők létszáma fele volt az egy évvel korábbinak, míg a második negyedévben több mint 70%-a. Ezzel szemben *a foglalkoztatottak létszámának növekedése 2011 első felében teljes egészében piaci indíttatású volt*, és a kedvezőbb adottságú, fejlettebb területekre koncentrált.

„A KSH intézményi statisztikája a nemzetgazdaság legalább 5 főt foglalkoztató szervezeteiről gyűjt részletes adatokat. E körben 2008 éves átlagában még 1 952,6 ezer fő dolgozott, 2009-ben és 2010-ben viszont ennél mintegy 130 ezerrel kevesebb. A legtöbb álláshely – közel 90 ezer – a feldolgo-

zóiparban „veszett el”, a szolgáltató ágazatokban csak tompítva jelentkezett a létszámcsökkenés. (Így a feldolgozóipar után a második legnagyobb számító kereskedelem és gépjárműjavítás nemzetgazdasági ág legalább 5 fős vállalkozásainál 22 ezerrel kevesebben dolgoztak 2010-ben, mint 2008-ban.) 2011 első öt hónapjában a vizsgált körben az alkalmazásban állók létszáma már több mint 40 ezerrel haladta meg az előző év azonos időszakára jellemző szintet. Az átlagos, 2,4%-os létszámbővüléssel szemben a feldolgozóiparé összességében 5,4%-kal nőtt, ezen belül több ágazat két-számjegyűhöz közelítő növekedést ért el. Ugyancsak kedvező, hogy a már a válság előtt is masszív létszámleadónak számító élelmiszer- és könnyűipari ágazatok létszáma is stabilizálódni látszik.”²⁵

Amint arra a KSH elemzése külön felhívja a figyelmet, a válság alatti időszak munkaerő-piaci folyamatainak egyik sajátos vonása, hogy a válság erőteljes létszámleadással jellemezhető 2009. évi periódusában *a fizikai állománycsoportba tartozók létszámvesztése kiemelkedő volt*. Ugyanakkor a 2011-ben megfigyelhető – meglehet, átmeneti – kilábalás során a produktív – fizikai munkaerőt nagyobb arányban alkalmazó – munkahelyek számának növekedése nem, vagy csak alig múlja felül az átlagos létszámnövekedést. Ennek mögöttes oka, hogy főként az egyszerűbb munkák válthatók ki gépesítéssel, így számítani lehet arra, hogy *a létszámleépítés tartós vesztesei újra csak az alacsony iskolai végzettségűek köréből kerülnek ki*.

„A kifejezetten konjunktúramutató forrásául kifejlesztett üres álláshely-statisztika 2009-ben a foglalkoztatási helyzet drámai rosszabbodását jelezte. A versenyszféra megfigyelt szegmensében az üres álláshelyek száma az előző évhez képest közel megfeleződött, a fizikai munkakörök esetében pedig az átlagosnál is nagyobb csökkenés volt. Az adatok egyértelműen jelzik, hogy a gazdálkodók – legalábbis átmenetileg – nem vettek fel új munkavállalókat a kiváltak helyére. A 2010. évi adatok már javulást jeleznek, de az üres álláshelyek száma a versenyszférában még jelentősen elmarad a 2008. évi átlagtól.”²⁶

A válság egyik munkaerő-piaci eredőjeként *felértékelődött bizonyos rugalmas foglalkoztatási formák szerepe*. A munkáltatók szempontjából ez lényegében gyorsan és olcsón elbocsátható munkaerőt jelent – mindez a *kölsönzött munkaerő utóbbi másfél évi létszámnövekedésében* is tetten érhető.

További fontos változások is történtek a válság során, amelyek elsősorban a foglalkoztatás tartósságát, biztonságát érintették. Az összes foglalkoztatott létszáma 2011 I. negyedében 3%-kal maradt el a 2008. I. negyedétől. A teljes

munkaidőben foglalkoztatottak létszáma ennél nagyobb arányban, közel 5%-kal mérséklődött, *a részmunkaidőben foglalkoztatottak létszámának közel 40%-os növekedése* mellett. A részmunkaidőben dolgozók létszámalakulását az is befolyásolta, hogy szemben a korábbi évekkel, *2011-ben a közfoglalkoztatás döntően részmunkaidőben valósult meg*. 2011 I. negyedévében – csökkenő teljes foglalkoztatotti létszám, és nagyjából hasonló közfoglalkoztatotti létszám mellett – 8%-kal többen dolgoztak határozott idejű szerződéssel, mint 2008-ban. Az ily módon alkalmazottak 42,9%-a 2011-ben a határozott idejű szerződéssel történő munkavégzés okaként azt jelölte meg, hogy csak ilyen feltételekkel tudott elhelyezkedni.

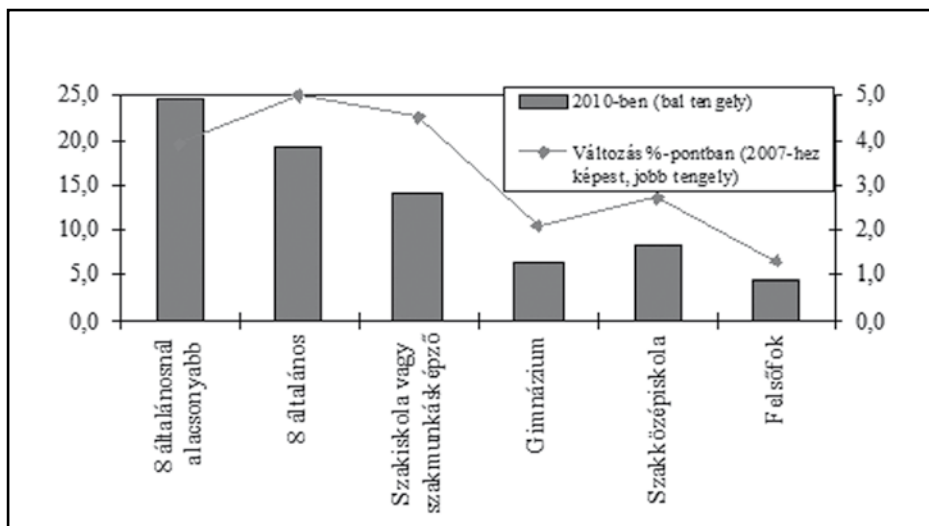
A válság hatásainak számbavételekor nagyon fontos, hogy az állásukat elvesztők milyen munkaerő-piaci csoportból kerülnek ki, ezzel összefüggésben milyen képzettségi jellemzőkkel rendelkeznek, illetve állásvesztésük milyen valószínűséggel bizonyul tartósnak. A hivatkozott KSH-felmérés szerint 2009-ben az *új munkanélküliek* – akik egy évvel korábban még a foglalkoztatottak közé tartoztak – *fiatalabbak, iskolázottabbak voltak a munkanélküliek átlagánál*, és mivel rövid idő alatt nagyarányú beáramlás történt a munkanélküli státuszba, az összes munkanélkülihez képest súlyuk jelentős (közel 30%) volt. 2011 I. negyedévében az egy éven belül foglalkoztatottból munkanélkülivé váltak aránya az összes, magát munkanélkülinek vallón belül 25%-ra mérséklődött, közel egyharmaduk viszont már egy évvel korábban is munkanélküli volt. Az új munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetétele 2011-ben is kedvezőbb maradt a teljes munkanélküli sokaságénál, de az eltérés kisebb, mint 2009-ben volt. A legalább egy éve munkanélküliek száma 2008 és 2011 I. negyedéve között mintegy 60%-kal nőtt, ezen belül legkevésbé az alapfokú végzettséggel rendelkezőké emelkedett, miközben a munkanélküli státuszban megrekedő diplomásoké megháromszorozódott. Fontos azonban rámutatnunk arra, hogy ezzel párhuzamosan *a munkanélküliekből egyéves időintervallumban foglalkoztatottá váltak iskolai végzettség szerinti összetétele gyenge pozitív kapcsolatot jelez az iskolai végzettség szintje és az elhelyezkedés valószínűsége között*. Köztük az alapfokú végzettséggel rendelkezők aránya jóval kisebb, mint azok között, akik munkanélküliek voltak, és azok is maradtak.

Éppen ezért nem igazolható az a vélekedés, mely szerint – iskolai végzettség szerinti csoportokat tekintve – a válság időszakának fő vesztesei a képzettek, netán a diplomások közül kerültek volna ki. Amint az a III. ábrából világosan kitűnik, a válság 2007–2010 közötti időszakát tekintve a munkanélküliek aránya összességében jobban nőtt a három, eleve nagyobb állástalansági arányt mutató, alacsonyabb képzettségi szinttel (8 általánosnál kevesebb, 8 általános, valamint szakiskola vagy szakmunkásképző) jellemezhető csoportban. Ugyanakkor kétségtelen: *a válság hatására a munkanélküliség minden végzettségi csoportban, így a felsőfokú végzettségűek körében is szignifikánsan emelkedett*.

III. ábra: A 2010-ben munkanélküliek aránya képzettségi csoportonként (%)

Forrás: saját számítás a KSH „A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév” kiadványban közölt adataira alapján

A válság hatásai területi metszetben

Amint arra Lőcsei Hajnalka rámutat, *a válságot megelőző évtizedben, azaz az 1990-es évek második fele óta a munkanélküliség területi dimenziója viszonylagos stabilitást mutatott. A kirajzolódó területi kép, a fejlettségi térszerkezetet tükrözte: Budapesten és a fővárosi agglomerációban, valamint az M1 autópálya, és az M7 autópályák, illetve a nyugati határszégely által bezárt háromszögben regisztrálhattuk a legalacsonyabb munkanélküliségi arányt: az álláskereső aránya ezekben a térségekben jellemzően 5 százalék alatti volt. Ezzel szemben a legmagasabb munkanélküliséget a Balassagyarmatot Békéscsabával összekötő képzeletbeli vonal tengelyétől keletre fekvő térségekben, emellett a Dél-Dunántúl bizonyos gyengén urbanizálódott kistérségeiben tapasztalhattuk.*

„Különösen kritikus helyzetűek voltak (és maradtak) az északkeleti határ mentén sorakozó kistérségek, valamint egy kisebb kiterjedésű összefüggő zónát alkotva Somogy és Baranya megye országhatár menti térségei, illetve a közép-tiszavidéki belső periféria települései. Ezekben a térségekben nem

egyszerűen az álláskeresők magas arányszáma, hanem kedvezőtlen struktúrája (alacsony képzettségűek, tartós munkanélküliek magas aránya) okoz problémát. A szociális, és nem ritkán etnikai feszültségekkel terhelt körzetekben az alacsony vállalkozási aktivitás, és a nagyobb vállalkozások híján a munkaerő-kereslet is nagyon alacsony, ráadásul a munkalehetőséget nagyobb számban kínáló városoktól is távolabb fekszenek.” (Lőcsei 2010,130)

A válság előtti évekre a magyar gazdaság térszerkezete már feltűnően polarizálttá vált: megmerevedtek, sőt jóformán évről évre növekedtek a fejlettségi különbségek a Nyugat-Dunántúl, a Közép-Dunántúl és a Közép-Magyarország régióit alkotó nyolc megye, illetve az ország többi része között. Területi metszetben tekintve tehát a válság nyilvánvalóan másként hatott a fejlett nyugat-európai feldolgozóipari hálózatokhoz és a kapcsolódó üzleti szolgáltatásokhoz szorosabban integrálódott térségekre, mint a közszférában foglalkoztatottak viszonylag magas arányával jellemezhető, fejletlenebb magyarországi régiókra.

A válság első szakaszának hatásai területi metszetben

Fontos ugyanakkor leszögezünk, hogy *a válság területi hatásai eltérőek voltak a különböző szakaszokban.* A válság kirobbanásakor azt tapasztaltuk, hogy 2008 és 2009 első féléve között az állásukat legtöbbször a szakképzettek közül veszítették el, abból is főként az ország nyugati-északnyugati területein. A válság kibontakozásával a fejlettebb, iparosodottabb régiókban (Közép-, Nyugat-Dunántúl) működő vállalatok jelentettek be tömeges elbocsátást. Ehhez képest a közszféra viszonylagos biztonságát jelentett az alkalmazottak számára, legalábbis munkahelyük megőrzésének szempontjából. A közszféra ugyanis 2008 végétől klasszikusan, a reálbérek csökkentésével reagált a válságra, eltérően a piaci szférától, ahol inkább az alkalmazásban állók száma csökkent. Mindennek következtében 2009 egészében, és 2010 első félévében a regionális különbségek csökkentek. *A válság első szakaszában, azaz 2010 közepéig a munkaerőpiac regionális egyenlőtlenségei elsősorban tehát azért mérséklődtek,* mert ekkor a válság globális jellege, *a külpiaci csatornákon keresztül megnyilvánuló hatások domináltak.* Az exportorientált feldolgozóipar erőteljes súlya miatt éppen a legkedvezőbb munkaerő-piaci mutatók jellemezte megyékben, régiókban volt a legnagyobb létszámleépítés, amelyet tehát a piaci folyamatok generáltak. Hozzá kell tennünk, hogy ebben az időszakban az egyébként is rossz adottságú térségek foglalkoztatási helyzete nemcsak azért romlott kevésbé, mert itt eleve sokkal kisebb arányban voltak jelen a külgazdasági hatásoknak kitett vállalkozások. Ebben a folyamatban – amint arra a fentebb hivatkozott KSH-ta-

nulmány is rámutat –, a *közmunkaprogramoknak a válságra adott válaszként történő kiterjesztése* is szerepet játszott, ami átmenetileg esetenként még javította is, a kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetű térségek kilátásait.

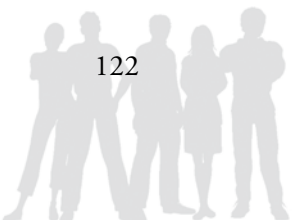
Félrevezető lenne azonban ez alapján azt hinnünk, hogy „a válság Magyarországon a területi egyenlőtlenségek csökkenéséhez vezetett”. A hatásmechanizmusok értelmezése természetesen részletesebb levezetést követel, mindenesetre előljáróban is fontos leszögezni, hogy a dualizálódó térszerkezetű Magyarország *fejlettebb térségeit* éppen az különbözteti meg a fejletlen térségektől, hogy előbbiekben *a munkaerő-piac általában a válságok lecsengése után gyorsabban, és jobb eséllyel regenerálódik*, míg utóbbiakban a válság negatív következményei nagy valószínűséggel hosszabb időtávon keresztül hatnak. Ennek fő magyarázata a tartósan munkanélküliek, illetve, a válság hatására munka nélkül maradtak differenciált munkakínálati paramétereiben rejlik: a munkájukat a válság következtében elvesztett álláskeresők csoportja ugyanis markánsan eltér a már hosszú ideje munka nélkül levőektől: előbbiek képzetebbek, és nagyobb eséllyel vezethetők vissza a munka világába (Fazekas–Ozsvald, 2010).²⁷

A mikroszintre lebontott elemzés ráadásul azt is plasztikusan mutatja, hogy a válságnak a fejlettebb térségeket rosszabbul érintő kezdeti szakaszában is *jellemzően a „fejlett térségeken belüli fejletlenebbek” szenvedték el elsősorban a negatív következményeket*. Amikor az exportorientált feldolgozóipari vállalkozások munkakereslete megcsappant, az álláskeresők száma, mindenekelőtt a legfejlettebb vidéki térségek számára ingázási forrásterületet jelentő mikrorégiókban ugrott meg.

A válság második szakaszának hatásai területi metszetben

A válság kezdeti periódusához képest jelentősen eltérően alakultak a területi folyamatok *a válság második szakaszában*. 2010 közepétől ismét növekedésnek indultak a regionális különbségek. A külpiaci helyzet javulása mellett ugyanis továbbra is kedvezőtlen maradt a magyar belföldi keresleti helyzet. Ahogy a recesszió áterjedt az árutermelő ágazatokból a gazdaság más területeire (a szolgáltatási szektor ágazataiba), megnőtt a csoportos létszámbejelentések aránya az országon belül a déli, illetve keleti régiókban. A *külgazdaság-vezérelt élénkülés a fejlettebb, iparosodottabb térségekre korlátozódott*. Ráadásul, a közmunkaprogramokba bevontak köre a közfoglalkoztatási rendszer átalakítása következtében 2011 első félévében kisebb volt az egy évvel korábbinál. Ezúttal tehát mindkét folyamat a területi egyenlőtlenségek növekedésének irányába hatott.

Amint 2010 tavaszától a fellendülés jelei észlelhetők lettek a feldolgozóipari szektorban, vagyis nőttek a megrendelések, bővült az export, és emelkedett a termelés szintje, a regionális polarizáció ismét megnőtt. A *külföldi működőtőke telep-*

hely-választási szokásai ugyanis *nem változtak meg*, továbbra is a korábban kialakult gazdasági centrumtértség jelentette a beruházások elsődleges célterületét. Ismét nyilvánvalóvá vált: a válság tartós hatásai azokat a térségeket veszélyeztetik leginkább, ahol a rendszerváltozás óta tengődő nagyobb vállalatok 2008–2010 folyamán csődbe jutottak; az elmaradott térségekben az ilyen vállalatok kieső szerepének pótlására rövid- és középtávon nincs érdemi esély. Emiatt, a válság korai és későbbi szakaszát együtt tekintve *már 2010 közepén látszott, hogy nem csupán a korábbi polarizált térszerkezet visszaállása, hanem a megosztottság erősödése is reális forgatókönyv lehet.* A közmunka-programok révén ugyan a legelmaradottabb, legmagasabb munkanélküliségi rátával sújtott körzetekben átmenetileg sikerült csökkenteni az álláskeresők számát, azonban sejtető volt, hogy a program anyagi forrásainak kimerülése miatt az eredmények csak átmenetiek lesznek. Valójában a válság tartós hatásait tekintve a legnagyobb vesztesek ismét a hátrányos helyzetű térségekben, illetve településen élő – zömmel szakképzetlen – csoportok lettek. A munkaerőpiacon már meglévő súlyos feszültségek és egyenlőtlenségek nem csökkentek, az alkalmazott szakpolitikai intézkedésekkel inkább csak a tüneteket tudták kezelni, és nem voltak képesek megakadályozni a munkapiac további polarizálódását.

Mivel esélyegyenlőségi szempontból különösen releváns, célszerű kitérnünk *a válságnak a 33 leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségre gyakorolt hatásaira.*²⁸ Érdekes, hogy a kormány éppen a globális válság Magyarországra begyűrűző hatásainak elmélyülése előtt, 2007 végén jelölte ki a fejlettségbeli hiányosságokat jelző statisztikai adatok alapján a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérséget (melyek közül a 2001. évi népszámlálási adatok szerint 24-ben számottevő a cigány lakosság jelenléte). Megjegyzendő, hogy ezen térségek mindegyike a négy szegény régióban található, a 33-ból 20 a két északkelet-magyarországi régióban (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) fekszik. Ezekben a kistérségekben a munkanélküliségi ráta (2008 harmadik negyedévében átlagosan 17,9%) a válság előtt szignifikánsan magasabb volt a hátrányos helyzetű (11,6%), illetve a fejlettnak számító kistérségek (5,6%) átlagos mutatójánál. A válság első periódusában, 2009 végéig az LHH-kistérségekben a munkaerőpiaci helyzet tovább romlott, a munkanélküliségi ráta 2009 végéig 20,2%-ra ugrott, ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy éppen a válság makrogazdasági szinten eddig legkritikusabb évében, 2009-ben sikerült az LHH-kistérségek pozíciójának stabilizálása. Az, hogy a leghátrányosabb helyzetű mikrorégiókban az állástalanok aránya 2009 végéig kevésbé nőtt, mint a hátrányos helyzetű, illetve a fejlett kistérségekben valószínűleg csupán átmenetileg jelentett közeledést – hasonlóan a régiók szintjén fentebb bemutatott tendenciákhoz. Az LHH-kistérségek ugyanis nem tudtak profitálni abból a külpiazi indítatású élénkülésből, ami 2010 folyamán (és 2011 első felében) már egyértelműen javította a feldolgozóipari exportáló vállalatokat koncentráló Közép-dunántúli, illetve Nyugat-dunántúli régió fejlettebb kistérségeit.

4. táblázat: A munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatási arány alakulása régióként, 2010 és 2011 II. negyedéve között

	Munkanélküliségi ráta			Foglalkoztatási arány		
	2010. II. né.	2011. II. né.	Változás, %-pont	2010. II. né.	2011. II. né.	Változás, %-pont
Közép-Magyarország	8,9	8,8	-0,1	53,8	54,0	0,2
Közép-Dunántúl	10,4	9,3	-1,2	50,2	52,9	2,7
Nyugat-Dunántúl	9,5	7,3	-2,3	51,9	53,1	1,2
Dél-Dunántúl	11,8	11,8	0,0	47,6	46,5	-1,1
Észak-Magyarország	16,0	16,5	0,5	42,9	42,6	-0,3
Észak-Alföld	14,3	14,4	0,1	44,0	45,2	1,1
Dél-Alföld	10,3	10,5	0,2	48,2	47,8	-0,4

Forrás: KSH

Megbízható kistérségi szintű adatokkal ugyan egyelőre nem rendelkezünk a globális válság (meglehet, csupán átmeneti) oldódásának időszakából, a 2010 és 2011 második negyedéve közötti időszak régiós adatai azonban egyértelműen megerősítik azt a hipotézist, hogy *az ország kedvezőtlenebb adottságú térségeiben a válság negatív hatásai vélhetően tartósabbnak bizonyulnak.* A négy szegényebb régióban a munkanélküliség akkor sem csökkent, amikor a gazdasági növekedés szempontjából kedvező periódust tapasztalt a magyar gazdaság (2011 első felében a magyar GDP közel 2%-kal nőtt 2010 első feléhez képest). Régiós szinten a Közép-Dunántúl és a Nyugat-Dunántúl mellett a foglalkoztatás is csupán az Észak-alföldi régióban mutatott szerény élénkülést, az LHH-kistérségeket koncentráló másik három régióban a foglalkoztatási arány tovább romlott.

A válság hatásai a társadalmi rétegződés dimenziójában

Amint arra Tóth István Györgynek a 2010 tavaszán lezajlott TÁRKI Háztartási monitor vizsgálatát elemző tanulmánya²⁹ rámutat, *a magyarországi háztartásokat érintő válságjelenségek már a 2006 végétől meginduló költségvetési stabilizáció óta kimutathatók.* A válság hatásai ugyanakkor felerősödtek a 2008 végétől begyűrűző globális gazdasági válság, valamint a 2009-es makrogazdasági válságkezelés időszakában. A jövedelem-eloszlási mutatók túlnyomó többsége

a 2007–2009 közötti időszakban az egyenlőtlenségek növekedését mutatta. A legmagasabb, és a legalacsonyabb jövedelmű csoportok közötti jövedelemkülönbségek úgy nőttek meg, hogy *miközben mind a jómódúak, mind a kirívóan szegények elszenvedték a válság negatív jövedelmi következményeit, a legsó decilisbe tartozók jövedelmének reálértéke esett a legnagyobb mértékben* (Tóth I. Gy. 2010, 25). Miközben a háztartások jövedelmei átlagosan körülbelül 7 százalékot veszítettek reálértékükből, a legszegényebbek helyzete ennél lényegesen nagyobb mértékben romlott, esetükben még nominálisan is esett a jövedelem. A legfelső és legsó jövedelmi tizedek átlagai közötti arány 6,8-ról 7,2-re nőtt. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a 7–9. jövedelmi tizedbe tartozók relatív pozíciója javult. Ez arra utal, hogy a közmunkaprogramok ezt a szegényeknek számító jövedelmi csoport egy részét átmenetileg megtartották (valamint ezek a rétegek a középosztályba, illetve a jómódúak közé tartozókhoz képest időlegesen kisebb jövedelmi veszteséget szenvedtek el), azonban a legszegényebbeket a válságkezelő intézkedések általában nem tudták elérni. A jövedelmi polarizálódás tehát annak ellenére történt meg, már a válság korai szakaszában is, hogy a munkaerő-piaci trendek – és különösen ennek területi metszete – 2009 végéig nem mutattak növekvő polarizálódást.

A társadalmi rétegződésre gyakorolt csatornái közül a válság első szakaszában nagyon fontos volt a pénzpiaci csatorna szerepe: a válság első, 2008 végig tartó szakasza elsősorban azokat érintette, akik a válság kezdetén jelentős megtakarítással rendelkeztek, de valamilyen oknál fogva kénytelenek voltak, az ezekben bekövetkező veszteségeket realizálni. A válság következő szakaszában is *megmaradt a pénzpiaci csatorna fontos szerepe*, azonban ez ebben a periódusban elsősorban a devizahitelek törlesztőrészeinek és kamatainak emelkedése révén érvényesült. 2009 folyamán ugyanakkor *megnőtt a munkaerő-piaci csatorna szerepe* is, amely mindenekelőtt a munkanélküliség növekedésén keresztül érintette a háztartásokat. Ezzel párhuzamosan *egyre érzékelhetőbbek lettek a válságnak a költségvetési csatornán keresztül megmutatkozó hatásai*, amelyek elsősorban az állami kiadásoknak a lakosságot érintő visszafogásán, az állam jóléti szerepvállalásának szűkítése révén érvényesültek.³⁰

A válság pénzpiaci csatornán keresztül érvényesülő hatásainak társadalmi rétegződési következményei

A válság második szakaszától kezdve tehát megnőtt a pénzpiaci csatornának *a háztartások eladósodottságán, és törlesztési problémáin* keresztül érvényesülő szerepe. Ez elsősorban a devizaárfolyamok (mindenekelőtt a forint/svájci frank)

változásán keresztül mutatkozott meg, ugyanakkor rá kell mutatnunk arra, hogy a háztartások jövedelmének általános csökkenése, *a munkaerő-piaci csatornán keresztül megjelenő negatív hatások szignifikánsan felerősítették ezt a hatást* – mellesleg ez a válságcsatorna önmagában akkor is érvényre jutott volna, ha a magyarországi háztartások nem halmoztak volna fel ilyen extrém mértékű devizaadósságot korábban.

A TÁRKI adatai azt mutatják, hogy a korábbi stabilitás után *2007 és 2009 között nőtt a nélkülözésről, anyagi gondokról beszámoló háztartások aránya*. Növekedtek az adósságtörlesztési nehézségek, elsősorban az alacsonyabb jövedelmű csoportok esetében. 2009-ben a háztartások 35 százaléka tartozott valamelyik banknak vagy pénzintézetnek, ami 15 százalékpontos növekedés az évtized elejéhez képest. Ezzel párhuzamosan a hitellel rendelkezők arányának kiegyenlítődése tapasztalható, a jövedelem-eloszlás szélső csoportjaiban.

Érdemes e tekintetben röviden rámutatni a hosszabb távú folyamatokra is. Míg 2001-ben még több mint 10 százalékpont volt a különbség a banki hitellel rendelkezők arányát tekintve a felső és az alsó jövedelmi ötöd között, addig 2009-re ez a különbség teljesen eltűnt. A háztartások legalacsonyabb jövedelmű ötödében 2003 körül indult meg a lakáshitelek arányának növekedése, ami töretlenül folytatódott az évtized hátralevő részében. Jelentős részük tehát akkor csatlakozott a hitelfelvételi lázhoz, amikor már a vége felé járt a lehetőség. *A válság előtti években a szegények körében az átlagosnál nagyobb mértékben emelkedett a személyi hitelt felvevők aránya*, ami valószínűleg a megélhetési nehézségek áthidalása érdekében történt.

A válság hatására a háztartások hitelfelvételeik, elsősorban lakáshitel-felvételeik erőteljes korlátozására kényszerültek. 2009-ben, a háztartások által befizetett hiteltartozások összege meghaladta az újonnan felvett hitelek értékét, a háztartások nominális követeléseinek és tartozásainak változását tekintve a háztartási szektor nettóhitel-visszafizetővé vált. A hitelválság a lakásépítésben is visszaeséshez vezetett, miközben 2009-ben már a nominális lakásárak is csökkentek. Az alacsony pénzügyi vagyonnal, és relatíve magas ingatlanvagyonnal rendelkező háztartások többségének ingatlanvagyonra folyamatosan leértékelődik, ami a háztartások fogyasztói magatartásának gyors és jelentős változását valószínűsíti.

A bankoknak tartozó háztartások átlagosan összjövedelmük mintegy egyötödét fizették ki banki hitelek törlesztéseként 2010 januárjában, az alsó jövedelmi ötöd esetében azonban 29 százalék ez az arány. Sőt, *ha a nem banki tartozásokat is figyelembe vesszük, akkor még sokkal nagyobb a jövedelmi helyzet szerinti különbség az eladósodottságban*.³¹ Ebben az időszakban a háztartások már átlagosan jövedelmük egynegyedét fordították hiteltörlesztésre, de az alsó ötöd jövedelme 43

százalékát. Nem meglepő, hogy a válság előrehaladtával a nem megfelelően törleszteni tudó háztartások aránya ugrásszerűen megnőtt.

A válság előtt a magyarországi lakosság fogyasztói-megtakarítói magatartását a szélsőségesen gyenge megtakarítási hajlandóság jellemezte: a háztartások az előrehozott fogyasztást és a saját tulajdonú lakásberuházásokat részesítették előnyben, a hitelek, különösen a devizahitelek állománya rendkívüli mértékben megnőtt. A válság fontos – és a lakosság fogyasztói-megtakarítói viselkedését vélhetően hosszabb távon alakító – hatása ugyanakkor, hogy a kétezres évek elején és közepén még feltűnően gyenge megtakarítási hajlandóságú háztartások egyre óvatosabbak lettek, és *a válság előrehaladtával fokozatosan és jelentősen növelték megtakarításaikat.*

A háztartások a pénzügyi világválság kitörése, 2008 negyedik negyedéve óta megszakítás nélkül nettó megtakarításokat gyűjtöttek (technikai értelemben ez alól kivétel a 2011. évi első negyedév, amikor a magánnyugdíjpénztári kilépések miatt az államháztartásnak átutalt összeget a pénzügyi számlákban is elszámolta a Magyar Nemzeti Bank). Tartalmilag a lakossági megtakarítások növekedésének folyamata tartós: a magánnyugdíjpénztári visszalépés hatásától megtisztítva 2011 második negyedévében 1169 milliárd forinttal, a GDP 4,2 százalékával nőtték a háztartások megtakarításai. Ezzel egyidejűleg a háztartások 42,6 milliárddal csökkentették tartozásaikat, amiből 97 milliárd a hosszú lejáratú hitelek nettó törlesztésére, és nem kevesebb mint 171 milliárd pedig a devizahitelek visszafizetésére ment, miközben a rövidebb lejáratú hitelekből 10 milliárdot, egyéb hitelekből pedig 51 milliárdot vett fel a lakosság. A devizahitelek törlesztése ugyan 21 milliárd forinttal meghaladta az egy évvel korábbit, de az eltelt egy évben a legalacsonyabb volt.³²

A válság munkaerő-piaci csatornán keresztül érvényesülő hatásainak társadalmi rétegződési következményei

Amikor a válságnak a munkaerő-piaci csatornán keresztül a társadalmi rétegződésre gyakorolt hatásait értékeljük, elsősorban Neumann László és Boda Dorottya, valamint Busch Irén és Lázár György vállalati esettanulmányokon alapuló kutatási eredményeire támaszkodhatunk.³³ Amint azt a makroszintű adatok ismertetésekor már jeleztük, *a versenyszektorban működő cégek első körben tipikusan a kölcsönzött segédmunkások szerződését mondták fel* (akiket jellemzően csúcsidőszakokban, segítő munkakörökben alkalmaztak). Második körben a vállalatok az állományba

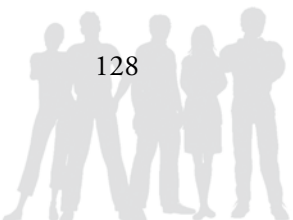

tartozó munkavállalók közül a képzetleneket bocsátották el főleg, illetve, a *bizonytalanabb státuszú (határozott időre alkalmazott, nyugdíj mellett foglalkoztatott, vagy nyugdíjazható) munkavállalókat küldték el*. Ezzel párhuzamosan kezdték jobban kihasználni a hosszú szolgálati időt ledolgozó, több feladat elvégzésére is alkalmas szakmunkások képességeit.

A csoportos vállalati leépítések során elbocsátottak között a legfeljebb 8 általánost végzettek aránya meghaladta a 40 százalékot (ez mintegy 10 százalékponttal magasabb a munkanélkülieken, és 30 százalékponttal a foglalkoztatotakon belüli arányuknál). Az érettségizettek aránya a csoportosan elbocsátottak között nem különbözik a foglalkoztatottakétól, *a szakmunkások ugyanakkor jelentősen alulreprezentáltak voltak a csoportosan elbocsátottak között*. A csoportosan leépítettek foglalkozás szerinti listáját messze a gyártósori összeszerelők vezetik, őket az egyéb segédmunkások követik. Figyelemre méltó, hogy a feldolgozóipari termelő cégek többségénél Magyarországon már a válságot megelőzően bevezették a munkaidőkeret alkalmazását, ami nálunk egyoldalúan a munkáltató érdekeit szolgálja (eltérően az amerikai és nyugat-európai példaktól); ez a válság időszakában lehetőséget teremtett „a munkaidőalap rugalmas felhasználására”. A munkavállalókat érintő negatív hatásokat ugyanakkor a korábban gyenge alkupozíciójúnak tekintett vállalati szakszervezeteknek, üzemi tanácsoknak részben sikerült csökkenteniük – ebben mindenképp szerepe volt annak a fordulatnak, hogy a szakszervezetek részben felhagytak a kilencvenes évek közepe óta szinte csakis a bérnövekedésre, béren kívüli juttatási csomagokra koncentráló alkudozási politikájukkal, és tevékenységükben előtérbe került a munkahelyek védelme.

Végül, ha a jövedelmi rétegződés szerinti hatásokat tárgyaljuk, célszerű röviden rámutatnunk azokra a hatásokra, amelyek az esélyegyenlőségi szempontból kiemelt csoportokat hosszú távon érintették, azaz az elmúlt két évtized egészét tekintve érvényesültek Tóth (2010,33) összegzése³⁴ szerint ezek a hatások a következők:

- 1) Fontos átrendeződés zajlott le az életkori csoportok között: miközben az idősek növekvő mértékben kerültek a középső jövedelmű kategóriákba, *a gyermekek jövedelmi pozíciója jelentősen romlott*, és arányuk szignifikánsan nőtt az alacsonyabb jövedelmű csoportokban.
- 2) Növekvő a *gyermekszám szerinti polarizálódás*. A gyermektelenek inkább a felsőbb, a gyermekesek, mindenekelőtt pedig a sokgyermekesek az alsóbb jövedelmi csoportok felé mozdultak el.
- 3) *Meghatározó lett az iskolai végzettség szerinti differenciálódás*. A felsőfokú végzettség erősen megnövelte a kedvező jövedelmi csoportokba kerülés esélyét, miközben az alacsony iskolázottság, jóformán a szegénység garanciája lett.

4) Az iskolázottsággal erősen összefüggő munkaerő-piaci indikátorok arra utalnak, hogy *az inaktivitás és a munkanélküliség státuszai növekvő mértékben koncentrálják a szegényeket.*

5) *A szegénységnek erősödő etnikai – és a lakóhelyi szegregáció felerősödésével összefüggésben – területi jellege* lett, a zömmel kedvezőtlen adottságú térségekben élő cigányság aránya erőteljesen nőtt a szegények között.

A válság nem változtatta meg ezeket a hosszú távon érvényesülő tendenciákat. Igaz, átmenetileg, a válság nagyjából 2010 közepéig tartó szakaszában – amikor a negatív külpiaci hatások domináltak – a válság hatásai nem a legszegényebbeket érintették elsősorban. Ebben az időszakban a jobb adottságú térségek exportorientált feldolgozóipari cégeinél dolgozó szakképzett munkavállalói csoportok voltak az elsődleges vesztesek, az ő helyzetük azonban a 2010 nyara óta eltelt szakaszban részben stabilizálódott. A válság előrehaladtával azonban úgy tűnik, ismét a felsorolt, hosszú távon meghatározó trendek erősödni kezdenek, változást – mégpedig kedvezőtlen változást – inkább az jelent, hogy a kedvezőtlen és a relatíve kedvező adottságú csoportok arányában az utóbbiak kárára történik eltolódás.

A válság hatása az esélyegyenlőség szerint különösen releváns célcsoportokra

Tanulmányunk korábbi fejezeteiben először áttekintettük a válság korszakolását, különböző időszakait. Ezt követően számba vettük a válság hatásainak fő csatornáit és mechanizmusait. Részletesen bemutattuk a válságnak a foglalkoztatásra és a munkanélküliségre, illetve a munkaerőpiac egyéb fontosabb jellemzőire gyakorolt hatását. Mivel az esélyegyenlőség szempontjából kiemelt célcsoportok esetében különösen relevánsak a területi, illetve a jövedelmi rétegződés szerinti hatások, ezeket kiemelten tárgyaltuk. Mindezek alapján megfogalmazhatjuk az egyes csoportokat érintő hatásokat, amelyeket az 5. táblázat összegez:

5. táblázat: A válság hatásainak valószínű csatornái, illetve időhorizontjuk, az esélyegyenlőség szerint kiemelt célcsoportoknál³⁵

Érintett csoport	Társadalmi rétegződés szerinti fő jellemzők	A csoport esetében a válság vélhetően meghatározó csatornái, mechanizmusai	A hatás valószínű időhorizontja
Fogyatékkal élők	alacsony iskolázottság, koncentráció-dás a kisebb, kedvezőtlen adottságú településeken	költségvetési csatorna	tartós
Cigányság	alacsony iskolázottság, növekvő koncentráció-dás az LHH-kistérségek gettósodó aprófalvaiban	költségvetési csatorna, munkaerő-piaci csatorna	tartós
Időskorúak	a népesség átlagának megfelelő jövedelmi pozíció, de növekvő jövedelmi bizonytalansággal, az egyszemélyes háztartások növekvő arányával	költségvetési csatorna	tartós
Gyermekek, gyermekes családok	a magasabb gyermekszám növekvő szegénységi kockázat, a sokgyermekes családok többségénél a gyakran munkanélküli szülők iskolázottsága alacsony, körükben felülreprezentáltak a cigánysághoz tartozók, illetve a leghátrányosabb helyzetű településeken élők	költségvetési csatorna, munkaerő-piaci csatorna, pénzpiaci csatorna (devizahitelek törlesztőrészeinek alakulása)	tartós
LMBT- emberek	a csoport „előbújó” tagjai általában nagyobb városokban, jelentős arányban a fővárosban élnek, az átlagnál jellemzően iskolázottabbak	munkaerő-piaci csatorna, pénzpiaci csatorna (megtakarítások és törlesztőrészek alakulása)	átmeneti
Nők, illetve férfiak	heterogén jellemzők, nem állapítható meg egyértelmű előny vagy hátrány valamelyik nem esetében	munkaerő-piaci csatorna, pénzpiaci csatorna (megtakarítások és törlesztőrészek alakulása)	átmeneti

Forrás: Bartha A. (2011): „A válság hatásainak fő csatornái, mechanizmusai” alapján saját szerkesztés

Az eddig bemutatott, a lakosság egyes csoportjainak helyzetét elsősorban a munkaerő-piaci, költségvetési és pénzügyi csatornákon keresztül befolyásoló válság-hatások mellett, az esélyegyenlőség szempontjából kiemelt célcsoportokat érintően – ahogy azt tanulmányunk korábbi fejezetében már jeleztük –, ilyen válság-időszakokban *számolnunk kell azzal is, hogy a bünbakképzés, a társadalmi kirekesztés mechanizmusai felerősödnek.*

Az előítéletesség különböző dimenzióinak és a rendszerváltás utáni magyarországi alakulásának szisztematikus áttekintése szétfeszítené jelen tanulmányunk kereteit.³⁶ Itt csupán azon kutatási eredményekre koncentrálunk, amelyek azt mutatják, hogy a válság időszakában hogyan változtak a fő tendenciák, és ez hogyan hatott bizonyos esélyegyenlőségi szempontból kiemelt célcsoportok iránti attitűdökre. Áttekintésünk két fő forrása egyrészt Krekó és szerzőtársainak friss empirikus kutatási eredményeket tartalmazó tanulmánya, másrészt – a cigánysággal kapcsolatos attitűdök megkülönböztetett szerepe miatt – Bernát Anikó írása.³⁷

A kisebbségi csoportokkal szembeni erős előítéletesség minden hazai és nemzetközi kutatás szerint a magyar közvélemény jellemző tendenciája, „ennek egyik legmarkánsabb dimenziója a romaellenesség” (Krekó et al. 2011,76). A kutatások aláhúzzák, hogy a magyarországi lakosságot – egyébként hasonlóképpen a többi keletközép-európai ország lakosságához – *a faji és szexuális kisebbségekkel kapcsolatos nagyfokú intolerancia* jellemzi. Ellentétes ugyanakkor a nyugat-európai országok többségében megfigyelhető tendenciákkal, hogy Magyarországon *az utóbbi években inkább felerősödött a kisebbségekkel szembeni előítéletesség*, és „nem hatnak olyan normák, amelyek megszelídítenék és tompítanak a nyíltan vállalt előítéleteket” (Krekó et al. 2011,64).

„A homoszexuálisokkal kapcsolatos előítéletekről elmondható, hogy a téma tabusítása, illetve a melegekkel kapcsolatban a szélsőjobb által folytatott kampány, inkább a homofóbia erősödésének, agresszívabbá és láthatóbbá válásának irányába mutató tendenciákat erősítette, (...)azonban azok aránya, akik korlátoznák a homoszexuálisok szabadságjogait, nem emelkedett látványosan az elmúlt években. A diszkriminatív homofób válaszadók aránya (azok, akik egyáltalán nem értenek egyet azzal az állítással, amely szerint „Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és leszbikusoként úgy, ahogy akarják”) csak az összelőítéletesek kevesebb mint egyharmadát teszi ki (15%). Ez nemzetközileg viszont magas arálynak számít, amelyet a 2009-es adatfelvételben csak néhány ország (például Ukrajna, Bulgária, Oroszország) múlt felül.” (Krekó et al. 2011,65).

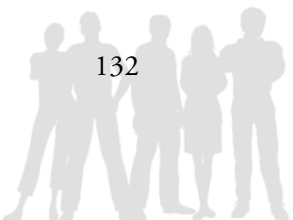

A vizsgálatok aláhúzzák ugyanakkor, hogy Magyarországon a cigánysággal, illetve a leszbikus, meleg, biszexuális és transzneműek (LMBT-emberek) csoportjába nem tartozó kisebbségekkel szembeni előítéletesség „fő mozgatórugója inkább gazdasági eredetű (pl. munkahelyféltes, „segélyirigység”), tehát a jóléti sovinizmus hazánkban erősebb tasztítóerőt jelent, mint a kultúrsovinizmus és az etnonacionalizmus” (Krekó et al. 2011,65). Ennek alapján valószínű, hogy *a válság alatt elsősorban a jóléti sovinizmus jelenségéhez kapcsolható negatív attitűdök erősödtek fel elsősorban.*

Krekó és szerzőtársai is alátámasztják, hogy a válság hatásainak vizsgálatakor – legalábbis Magyarország esetében – erősen indokolt a globális válság 2008-as magyarországi begyűrűzése előtti időszak figyelembevétele is. Ez nyilvánvalóan összefüggésben állhat azzal, hogy a kétezres évtized első felének elhibázott költségvetési politikája – a „jóléti rendszerváltás” fiskális ámokfutásba fordult kísérlete –, illetve a halogatott kiigazítást követő, éveken át húzódó restriktív hullám *már a 2006-os választások környékén felerősítette a jóléti sovinizmust* és „a szélsőséges politikai válszokra irányuló társadalmi keresletet” (Krekó et al. 2011,56). Ez legmarkánsabban a cigányellenesség erősödésében mutatkozott meg.

Mindennek tükrében Bernát (2010) kutatási eredményeit úgy értelmezhetjük, hogy *a magyar társadalomban már hosszabb ideje meglevő, mélyen gyökerező cigányellenesség a válság hatására felerősödő jóléti sovinizmus révén új impulzust kapott.* Figyelemre méltó, hogy 2009-ben, azaz a válságnak a negatív jövedelmi hatásokat legerősebben mutató periódusában a magyar lakosságnak csupán egynegyede vélte úgy, hogy a cigányság a szegénység által legerősebben fenyegetett csoportok közé tartozik. A kiemelten veszélyeztetetteknek vélt csoportok között ugyan néhányban a cigányság felülreprezentált (munkanélküliek, alacsony iskolázottságúak), viszont a lakosság több olyan csoporthoz is – a statisztikai adatok fényében indokolatlanul – fokozott szegénységi kockázatot társított, amelyekben a cigányság aránya lényegesen elmarad az átlagtól (ilyen többek között az idősek és az egyedülálló szülők csoportja). A cigánysággal szembeni negatív viszonyulás ugyanakkor *mindenekelőtt a „segélyeztettség” kérdésében erősödött fel extrém mértékben.*

„Ha nem általában a szegénység, hanem ennek konkrét következménye, a segélyeztettség szempontjából vizsgáljuk a lakossági véleményeket, akkor még az előzőeknél is kevésbé megértő attitűdöt találunk, sőt, az már-már ellenségesnek is nevezhető. A lakosság szerint ugyanis a cigányság „túlsegélyezett”: sokkal több roma kap segílyt, mint amennyinek kellene kapni, míg más rászoruló csoportok kapcsán éppen fordított a helyzet: kevesebben kapnak, mint amennyiüket megilletne.” (Bernát 2010,326.)

A bűnbakképzés, a társadalmi kirekesztés mechanizmusai tehát vélhetően fokozódtak a válság időszakában, de ez a folyamat már korábban, a 2006-os választások környékén kezdődött, a szélsőséges politikai válaszok iránti társadalmi kereslet fölerősödésével. Ez valószínűleg az LMBT-emberekkel szemben is növelte a negatív viszonyulást, ugyanakkor ez a csoport a társadalmi rétegződés „objektív” dimenziói szerint az átlagosnál kedvezőbb paraméterekkel rendelkezik (mindenekelőtt az iskolázottság és a lakóhely tekintetében). A kirekesztő attitűdök a szegénységi kockázatoknak az átlagnál szignifikánsan jobban kitett cigánysággal szemben is fokozódtak, az irántuk már hosszú ideje meglevő negatív előítéleteket a válság időszakában tovább erősíti a jóléti sovinizmus – az indulatok különösen a segélyezetttség kérdéskörében érzékelhetők.

A következőkben röviden utalunk arra, hogy a válság eddig tárgyalt hatásai vélhetően hogyan érintették (és érinthetik) az esélyegyenlőség szempontjából kiemelt célcsoportokat.

A válság hatásai a fogyatékkal élők helyzetére

Nem rendelkezünk szisztematikus kutatási eredményekkel arról, hogy a válság hogyan hatott a fogyatékkal élők helyzetére. A TÁRKI 2007-es „Állam és polgárai” kutatásának eredményei azt sugallják, hogy más esélyegyenlőségi szempontból hátrányos helyzetű csoportokhoz képest a fogyatékkal élők a legkevésbé elutasított csoportok között voltak.³⁸ Azt ugyanakkor Kereki Judit (2010) tanulmányából³⁹ tudjuk, hogy az ellátáshoz való hozzáférés szignifikáns területi egyenlőtlenségei már a válság előtt is komoly problémát jelentettek, és a kárvallott térségek zöme ebből a szempontból is Észak-Magyarország, Észak-Alföld, illetve Dél-Dunántúl régiókban koncentrálódik. Valószínű, hogy a válság időszakában a kényszerűen elhúzódozó költségvetési restriktió miatt a szükséges átalakítások esélye tovább csökkent, és a vállalatoknak a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatására irányuló hajlandósága sem emelkedik.⁴⁰ *Ezek a tendenciák önmagukban még akkor is inkább kedvezőtlen hatásúak, ha a fogyatékkal élőkkel szembeni általános attitűdök nem váltak szignifikánsan negatívabbá.*

A válság hatásai a cigányság helyzetére

Amint az a fentiekből is kiderült, *a válság vélhetően tovább növelte a cigányság leszakadását a társadalom más csoportjaihoz képest.* Bár a válság kezdeti időszakának fő kárvallottjai a munkájukat frissen elvesztő, részben szakképzett munkavállalók között a cigányság érintettsége valószínűleg csekélyebb volt az átlagosnál, a válság

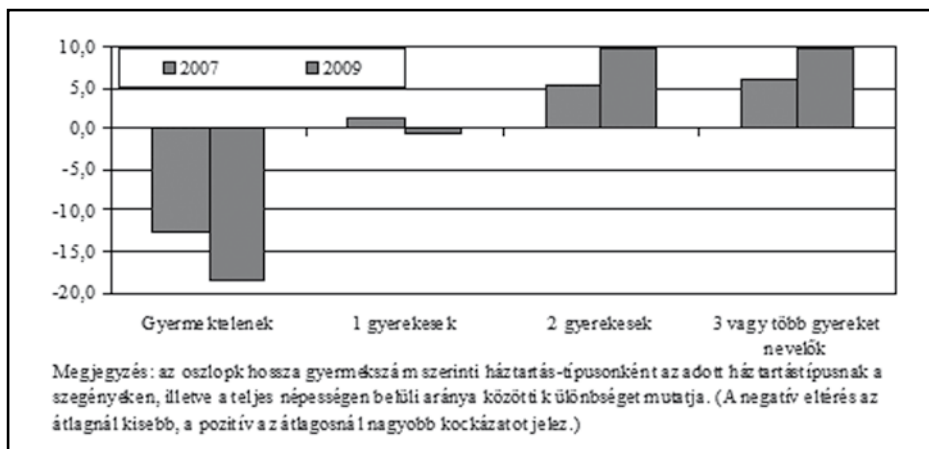

elhúzódtásával a szakképzetlen, a kedvezőtlen adottságú térségekben nagyobb arányban élő (az LHH-kistérségekben erősen felülreprezentált) cigányság többféle csatornán keresztül is fokozottan szembesült a negatív következményekkel. A válság második szakasza óta a cigányságot, a munkaerő-piaci és a pénzpiaci csatornán keresztül érintő negatív hatások egyaránt felerősödtek. Ráadásul a cigánysággal szemben már a válságot megelőzően is erősen negatív attitűdök fokozódtak, és különösen az ún. „segélyeztettségi” kérdésben párosultak extrém indulatokkal.⁴¹ Mindezzel összefüggésben már csak a költségvetési mozgástér hosszútávú korlátozottsága miatt is valószínű, hogy a válsagnak a cigányságra gyakorolt negatív hatásai tartósak lesznek.

A válság hatásai a gyermekek, illetve az idősek helyzetére

A gyermekek (és a gyermekes családok) szegénységi kockázata már 2008 előtt is a magasabb szegénységi kockázatot mutató csoportok között volt, de *a gyermekszámmal arányosan különösen megnőtt a válság időszakában*. 2007-ben a kétgyermekes családok aránya a szegények között még csupán 21,7% volt, ez 2009-re 26,6%-ra nőtt. (A teljes népességben a kétgyermekes családok súlya 16,6%, illetve 16,9% volt.) Hasonlóképp nőtt a kettőnél több gyereket nevelő családok szegénységi kockázata: arányuk a szegények között 16,3%-ról 18,4%-ra nőtt (miközben a teljes népességben 10,1%-ról 8,8%-ra csökkent).

IV. ábra: A gyermekszám és a relatív szegénység kockázat változása a válságidőszakban (2007-2009) között

Forrás: saját számítás a Gábor A. – Szívós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon tanulmányának 75. oldal 7. táblázata alapján

A munkaerő-piaci folyamatok területi és végzettség szerinti aspektusainak – a korábbi fejezetekben olvasható – áttekintése nyomán, erősen valószínű, hogy a válság elhúzódása mélyítette a 2009-ig regisztrált tendenciát, azaz, a gyerekszám növekedésével párhuzamosan a relatív szegénységi kockázat vélhetően tovább nőtt. Nem valószínű, hogy az adórendszerben tapasztalható legújabb változások a gyermekes családok többségénél érdemben módosítják ezt a trendet, a különféle irányú változások eredője esetükben nagyjából semleges lehet.

Az időskorúak helyzetére a válság alapvetően a költségvetési csatornán keresztül hatott – esetükben az inaktivitás miatt a munkaerő-piaci csatorna szerepe lényegében negligálható, és az alacsony hitelállomány miatt a pénzpiaci csatornán keresztül érvényre jutó válságmechanizmusok szerepe is csekély. Bár a 13. havi nyugdíj megszüntetése a válságellenes kormányzati intézkedések első hullámában szerepelt, *2007 és 2009 között az időskorúak relatív jövedelmi helyzete nem romlott, sőt javult a népesség átlagához képest.* A már többször hivatkozott TÁRKI-tanulmány szerint a 65 év felettiek körében a szegények aránya 2009-re 4,7%-ra csökkent a 2007-es kereken 10%-ról, miközben e korosztály súlya a teljes népességen belül 15,5%-ról 16,6%-ra emelkedett.⁴² Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy egyéb hatások közvetetten ne lennének negatív hatással az időskorúak helyzetére. Egyrészt a nyugdíj-indexálási szabályok megváltoznak, megtörténik az inflációkövető indexálásra történő átállás. Másrészt az időskorúak szegénységi arányát növelni fogja az összetétel-hatás – a jövőben nagyobb arányban kerülnek az időskorúak közé azokból a korosztályokból, amelyek aktív korukat rendszerváltás után töltötték, márpedig körükben a népesség egy része csak igen csekély nyugdíjjogosultságot szerzett az elmúlt 20 év során. E két – az időskorúak átlagos jövedelmi helyzetére vitathatatlanul kedvezőtlen – hatás azonban elsősorban nem a válság következménye. Ahogy azt már korábban jeleztük, a nyugdíjellátások viszonylagos stabilitásával szemben az időskorúak számára elsősorban *az egészségügyi és a szociális ellátórendszerek szolgáltatásainak elérhetősége, minősége* jelent problémát, amelyre *az elhúzódó válság költségvetési hatásai* aligha pozitívak. Az ilyenkor *óhatatlanul felerősödő racionalizálási törekvések* különösen a kisebb, kedvezőtlenebb adottságú településeken élők számára lehetnek kedvezőtlen hatásúak, mindenekelött a növekvő arányú egyszemélyes háztartások esetében.

A válság hatásai a nők, illetve a férfiak helyzetére

A válságnak a nők, illetve férfiak helyzetére gyakorolt hatásait vizsgálva több, a két nem relatív pozícióját tekintve, ellentétes irányú tendenciát regisztrálhatunk. A *válság első szakaszában* a piaci hatások domináltak, ekkor *a férfiakat nagyobb arányban foglalkoztató feldolgozóipari vállalatok létszáma és bérei az átlagosnál erőteljesebben csökkentek*.⁴³ Az alacsony iskolai végzettségűek közül a férfiak helyzete lényegesen rosszabb volt, mint a nőké, és esetükben a 2007 és 2010 közötti időszakot jellemző negatív irányú elmozdulás is nagyobb volt. A *2010 és 2011 közepe között végbemenő változások ugyanakkor korrigálták a válság korábbi időszakának tendenciáit* – emögött azonban vélhetően nem húzódik meg a nemek esélyegyenlősége szempontjából speciális tényező, nagy valószínűséggel csupán az érintett szervezeteknél foglalkoztatottak összetétel-hatása játszik szerepet. 2011 második negyedévében a munkanélküliségi ráta mindkét nem esetében 10,8% volt, és a foglalkoztatottsági arány különbségei (a nőknél 43,9%, a férfiaknál 49,6%) sem a válság hatására alakultak ki, hanem, mondhatni történeti örökségek. Mindezek fényében a két nemet tekintve nem valószínű, hogy a válságnak számottevő specifikus hatásai lennének.

A válság hatásai egyéb, esélyegyenlőség szempontjából releváns célcsoportok helyzetére

Amint azt tanulmányunk korábbi fejezeteiben részletesen is kifejtettük, a korábbi válságok tapasztalatai alapján várható volt, hogy *a bűnbakképzés révén a társadalmi kirekesztés mechanizmusai a jelenlegi válság során is fölerősödnek*. Ez a cigányság mellett különösen az LMBT-embereket érintheti negatívan, de néhány más esélyegyenlőségi szempontból releváns célcsoport (pl. a bevándorlók) helyzetére is negatív hatással lehetnek.

Összefoglalás

1. Tanulmányunkban a válság hatásait az esélyegyenlőség és a társadalmi kirekesztés szempontjából vizsgáltuk. A válság hatásainak tanulmányozásakor a Magyarország esetében három különböző, egymást részben átfedő válságra koncentráltunk: egyrészt a 2008-2009-ben tetőző globális válságra (vagy legalábbis annak első időszakára), másrészt az 2009-től elmélyülő és napjainkban is tartó euróövezeti adósságválságra, harmadrészt pedig a magyar gazdaság örökölt – és hatásaiban már részben 2008 előtt is érzékelhető, ugyanakkor a következő néhány év kilátásait is beárnyékoló – válságára.

2. Vizsgálatunk középpontjába a munkaerő-piaci folyamatok alakulását állítottuk, részben tartalmi, részben technikai szempontból. Tartalmilag a munkaerő-piaci tendenciák magukba sűrítik a válság különböző csatornáinak és mechanizmusainak hatását: a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulása, illetve annak összetétele révén szintetizálják a költségvetési, a pénzügyi rendszeren keresztül, valamint a reálgazdasági csatornán át megnyilvánuló hatásokat is. Technikailag pedig azért bizonyult célszerűnek a munkaerő-piaci folyamatokat vizsgálatunk fókuszába helyezni, mivel ebben a témakörben az adatok átfutása viszonylag gyors, ráadásul több, a válságra fókuszáló empirikus kutatási eredmény is rendelkezésünkre állt. Emellett – a korábbi válságok tapasztalatából adódóan ilyen periódusokban tipikusan felerősödő – bűnbakképzéssel összefüggő hatásokra is rámutattunk.

3. Megállapítottuk, hogy a globális válság magyarországi begyűrűzése utáni első periódusban, amely nagyjából 2010 elejéig tartott, a közszféra elsősorban a bérek, míg a versenyszféra főleg a foglalkoztatás csökkentése révén alkalmazkodott. Ugyanakkor, a válság oldódásával a foglalkoztatottak létszáma növekedésnek indult. Ez a folyamat 2011 első felében döntően piaci indíttatású volt, és éppen azokra a kedvezőbb adottságú, fejlettebb területekre koncentrált, amelyeknek exportáló feldolgozóipari vállalkozásai a legjobban megsínylelték a válság megelőző periódusát. A válság tartós hatásait tekintve azt regisztrálhattuk, hogy a létszámleépítés tartós vesztesei újra csak az alacsony iskolai végzettségűek köréből kerülnek ki. Emellett különösen nehezzé vált a fiatalok elhelyezkedése – a válság időszakában a kilépő munkavállalók helyét gyakran nem töltötték be új alkalmazottakkal. Összességében, a válság hatására megjelenő új munkanélküliek szignifikánsan fiatalabbak, iskolázottabbak voltak a munkanélküliek átlagánál.

4. Esélyegyenlőségi szempontból kiemelt jelentősége van a területi dimenziók vizsgálatának, mivel számos kiemelt célcsoport területileg erősen koncentrálik. A válság első szakaszában, azaz 2010 közepéig a munkaerőpiac regionális egyenlőtlenségei mérséklődtek, elsősorban azért, mert ekkor a válság globális jellege, a külpiaci csatornákon keresztül megnyilvánuló hatások domináltak. Az azóta eltelt időszakban viszont megfigyelhető, hogy a fejlettebb térségek munkaerőpiaca a válságok lecsengése után, illetve mérséklődésének időszakában gyorsabban és jobb eséllyel regenerálódik. Azt is regisztrálhattuk, hogy az ország kedvezőtlenebb adottságú térségeiben, köztük kiemelten a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségekben a válság negatív hatásai vélhetően tartósabbnak bizonyulnak.

5. A jövedelmi rétegződési szempontok alakulásának áttekintése azt mutatja, hogy miközben mind a jómódúak, mind a kirívóan szegények elszenvedték a válság negatív jövedelmi következményeit, a legszegényebbek jövedelmének reálértéke esett a legnagyobb mértékben. Jelentősen nőtt a nélkülözésről, anyagi gondokról beszámoló háztartások aránya, az alacsonyabb jövedelmű háztartások közül egyre többen kerültek kilátástalannak tetsző adósságcsapda-helyzetbe. Ezzel egyidejűleg, a válság előrehaladtával azok a háztartások, amelyek erre képesek voltak, fokozatosan és jelentősen növelték megtakarításaikat.

6. Az elhúzódozó válság eltérően hatott az esélyegyenlőségi szempontból kiemelt célcsoportok helyzetére. Fokozódott a kisebbségekkel szembeni előítéletesség, amely különösen a cigánysággal, részben pedig a lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberekkel szemben nyilvánult meg. A cigányságot érintő általános negatív attitűdök az ún. „segélyezettség” kérdéskörében koncentráálódtak – a magyar társadalomban már hosszabb ideje meglevő, mélyen gyökerező cigányellenesség, a válság hatására felerősödő jóléti sovinizmus révén új impulzust kapott. Minthogy a válság második szakasza óta a cigányságot a munkaerő-piaci és a pénzpiaci csatornán keresztül érintő negatív hatások egyaránt felerősödtek, a válság vélhetően tovább növelte a cigányság leszakadását, a társadalom más csoportjaihoz képest.

7. Ellentétesen hatott a válság a különböző életkori csoportok pozíciójára. A gyermekek (és a gyermekes családok) szegénységi kockázata már 2008 előtt is a magasabb szegénységi kockázatot mutató csoportok között volt, de a gyermekszámmal arányosan különösen megnőtt a válság időszakában. Ezzel szemben 2007 és 2009 között az időskorúak relatív jövedelmi helyzete nem romlott, sőt javult a népesség átlagához képest. Az időskorúak számára a válság, elsősorban a költségvetési csatorna közvetett hatásai révén gyakorolhat negatív hatást: az ilyenkor óhatatlanul felerősödő racionalizálási törekvések, az egészségügyi és a szociális ellátórendszerek szolgáltatásainak ellátottságára, minőségére gyakorolhatnak negatív hatást. Ugyancsak az áttételes negatív költségvetési hatások jelentik a legnagyobb veszélyt a fogytékossággal élők helyzetére.

Felhasznált szakirodalom

Bartha A. (2011): Určujúce hospodárske procesy v Maďarsku po zmene politického systému. In: Zahorán Cs. – Kollai I. – Otčenášová S. (eds.): Neznámy sused. Terra Cognita Alapítvány- Vydavateľstvo Talentum, Budapest- Bratislava, pp 46-67.

Bartha Attila (2011b): A válság hatásainak fő csatornái, mechanizmusai. Kézirat

Bartha Attila–Czibik Ágnes–Makó Ágnes–Tóth István János (2009): A gazdasági válság vállalati szemmel. MKIK GVI-Kopint-Tárki, Budapest, június 16. (letölthető: http://www.gvi.hu/data/research/vallalatok_valsgaban_2009_03_tanulmany_090716.pdf letöltve: 2011. okt. 10.)

Bass László – Darvas Ágnes – Dögei Ilona – Ferge Zsuzsa – Tausz Katalin (2007): A szegénység és a kirekesztés változása 2001-2006. Gyerekesély Füzetek 3. MTA KTI Gyerekprogram Iroda, Budapest

Beckmann, E. - Scheiber, T. – Stix, H. (2011): How the Crisis Affected Foreign Currency Borrowing in CESEE: Microeconomic Evidence and Policy Implications. Focus on European Economic Integration Q1/11, Oesterreichische Nationalbank, pp. 25-43. (letölthető: http://oenb.co.at/en/img/feei_2011_q1_studies_02_tcm16-224902.pdf letöltve: 2011. okt. 10.)

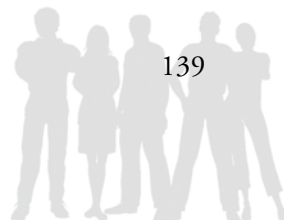
Bernát Anikó (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2010. TÁRKI, Budapest, 312-326. o.

Brubaker, R. (2011): Economic Crisis, Nationalism, and Politicized Ethnicity. In Calhoun, C. – Derlugian, G: The Deepening Crisis: Governance Challenges after Neoliberalism. New York, New York Univeristy Press

Busch Irén – Lázár György (2010): A csoportos létszámleépítések főbb jellemzői a válság idején. In: Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 106-125. o.

Csaba László (2010): Gazdaságelmélet és gazdaságpolitika a válság után. Köz-Gazdaság 2010/2, 39-58. o.

Darvas Zsolt - Jean Pisani-Ferry - André Sapir (2011): A Comprehensive Approach to the Euro-Area Debt Crisis. No 1110, IEHAS Discussion Papers, Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences, (letölthető: <http://econpapers.repec.org/RePEc:has:dispr:1110>. letöltve: 2011. okt. 10.)

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre (2004): Nőtték-e az előítéletek Magyarországon? Antiszemizmus, cigányellenesség és xenofóbia változása az elmúlt évtizedben. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi riport 2004. TÁRKI, Budapest, 375-399. o.

Faluvégi Albert (2010): Hogyan érintette a gazdasági válság a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket? In: Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 142-144. o.

Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest (letölthető: http://econ.core.hu/file/download/mt_2010_hun/egyben.pdf letöltve: 2011. okt. 10.)

Fazekas Károly–Ozsvald Éva (2010): The Geography of the 2008–2009 Crisis. The Case Of Hungary. In.: Gorzelak, G.–Goh, C. (szerk.): Financial crisis in Central and Eastern Europe : From similarity to diversity. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, pp. 91–105.

Gábos András – Szívós Péter (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2010. TÁRKI, Budapest, 58-81.o.

Giavazzi, F. (2010): Fiscal and monetary policies in the crisis: The exit stage. Discussion Paper No. IDB-DP-100. Inter-American Development Bank, Research Department.

Kereki Judit (2010): A fogyatékoság és az ellátáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségei a korai életszakaszban. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2010. TÁRKI, Budapest, 348-368.o.

Keszi Roland – Papp Gergő (2010): Fogyatékos emberekkel szembeni attitűdök nagyvállalatok HR vezetői körében a világgazdasági válság idején – gyorsjelentés a 21. század elejének Magyarországról. Előadás a Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciáján és közgyűlésén. Budapest, 2010. november 7.

Koncz Katalin (2011): A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jellemzői, mechanizmusa és következményei. Közgazdasági Szemle, LVIII. évf., 2011. jan., 74–94. o.

Koós Bálint – Virág Tünde (2010): Fel is út, le is út: községeink sorsa a rendszerváltás után. In: Barta Gy. – Beluszky P.– Földi Zs. – Kovács K. (szerk.): A területi kutatások csomópontjai – Visszapillantás és előretekintés. MTA RKK, Budapest. 32–54. o.

Korotayev, A. V. - Tsirel, S. V. (2010): A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis. Structure and Dynamics, 4(1): pp. 1-55.

Köllő János (2010): Foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek a válság első évében. In: Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 43-77. o.

Központi Statisztikai Hivatal (2011): A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév. 2011. okt. (letölthető: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/valsag.pdf> letöltve: 2011. okt. 12.)

Krekó Péter - Juhász Attila - Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. Politikatudományi Szemle XX évf. 2. szám 53–79. o.

Ladányi János – Szelényi Iván (1997a): Szuburbanizáció és gettósodás. Kritika, 1997/7, 4-12. o.

Ladányi János – Szelényi Iván (1997b): Ki a cigány? Kritika, 1997/12. 3. o.

Lőcsei Hajnalka (2010): A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire. In: Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 126-141. o.

Naudé, W. (2009): The Global Economic Crisis after One Year: Is a New Paradigm for Recovery in Developing Countries Emerging? Policy Brief, 2009/2, pp 1-8.

Neumann László - Boda Dorottya (2010): A válság hatása a vállalatok gazdálkodására. In: Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest 85-105. o.

Szepesi György (2009): A pénzügyi világválság néhány eddigi tanulsága II. Köz-Gazdaság 2009/3, 69-79. o. A tanulmány első része: Köz-Gazdaság 2009/2, 88-99. o.

Takács Judit - Mocsonaki László - P. Tóth Tamás (2008): A lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi kirekesztettsége Magyarországon. MTA Szociológiai Kutatóintézet - Háttér Társaság a Melegekért

Tóth István György (2010): Jövedelemeloszlás a konszolidációs csomagok és a válságok közepette Magyarországon. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): Társadalmi Riport 2010. TÁRKI, Budapest, 17-34.o.

Tóth István György – Medgyesi Márton (2010): Jövedelemeloszlás és megélhetési nehézségek a konszolidációs csomagok és a válságok közepette Magyarországon. In: Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerőpiaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 180-197. o.

Hivatkozások

- 1 Korotayev, A. V. - Tsirel, S. V. (2010): A Spectral Analysis of World GDP Dynamics: Kondratieff Waves, Kuznets Swings, Juglar and Kitchin Cycles in Global Economic Development, and the 2008–2009 Economic Crisis
- 2 Naudé, W. (2009): The Global Economic Crisis after One Year: Is a New Paradigm for Recovery in Developing Countries Emerging?
- 3 másodlagos jelzálogpiaci válság
- 4 Szepesi Gy. (2009): A pénzügyi világválság néhány eddigi tanulsága II.
- 5 Ez a mutató könnyen, praktikusán értelmezhető – lényegében azt fejezi ki, hogy milyen lenne az adott egész év GDP-növekedése, ha az utolsó negyedévben megfigyelhető tendenciák érvényesülnének a többi három negyedévben is.
- 6 Csaba L. (2010): Gazdaságelmélet és gazdaságpolitika a válság után
- 7 Csaba L. (2010): Gazdaságelmélet és gazdaságpolitika a válság után
- 8 Giavazzi, F. (2010): Fiscal and monetary policies in the crisis: The exit stage.
- 9 Darvas Zs. – J. Pisani-Ferry – A. Sapir (2011): A Comprehensive Approach to the Euro-Area Debt Crisis.
- 10 Brubaker, R. (2011): Economic Crisis, Nationalism, and Politicized Ethnicity
- 11 Bartha A. (2011): Určujúce hospodárske procesy v Maďarsku po zmene politického systému.
- 12 Beckmann, E. - Scheiber, T. – Stix, H. (2011): How the Crisis Affected Foreign Currency Borrowing in CESEE.
- 13 Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerő-piaci Tükör 2010, MTA Közgazdaságtudományi Intézet - Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
- 14 Központi Statisztikai Hivatal: A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév. 2011. október
- 15 Ezeknek a csatornáknak a vállalatok esetében történő megnyilvánulását részletesen tárgyalja többek között Bartha A. et al. (2009): A gazdasági válság vállalati szemmel.
- 16 A cigányság meghatározásáról lásd: Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány?
- 17 Bass L. et al. (2007): A szegénység és a kirekesztés változása 2001-2006.
- 18 Koós B. – Virág T (2010): Fel is út, le is út: községeink sorsa a rendszerváltás után
- 19 Ladányi J. – Szelényi I. (1997): Szuburbanizáció és gettósodás
- 20 Gábos A. – Szívós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon
- 21 Gábos A. – Szívós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon

- 22 Takács J. et. al. (2008): A leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek társadalmi
kirekesztettsége Magyarországon
- 23 Koncz K. (2011): A munkaerőpiac nemek szerinti szegregációjának jellemzői, mechanizmusa és következményei
- 24 Fazekas Károly - Molnár György (szerk., 2010): Munkaerő-piaci Tükör 2010.
Köllő János (2010): Foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek a válság első évében
Lócsei Hajnalka (2010): A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire
Központi Statisztikai Hivatal (2011): A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév
25 Központi Statisztikai Hivatal (2011): A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév, 8. o.
26 Központi Statisztikai Hivatal (2011): A válság munkaerő-piaci következményei, 2010–2011. I. félév, 10. o.
27 Fazekas K. – Ozsváld É. (2010): The Geography of the 2008–2009 Crisis. The Case of Hungary.
28 Faluvégi A. (2010): Hogyan érintette a gazdasági válság a leghátrányosabb helyzetű kistérségeket?
29 Tóth I. Gy. (2010): Jövedelemeloszlás a konszolidációs csomagok és a válságok közepette Magyarországon
30 Tóth I. Gy. – Medgyesi M. (2010): Jövedelemeloszlás és megélhetési nehézségek a konszolidációs
csomagok és a válságok közepette Magyarországon
31 A TÁRKI adatfelvételének önbevalláson alapuló adata nyilvánvalóan mutatja az uzsora-hiteleknek
a szegényebb háztartások életében a válság idején megnőtt szerepét.
32 Az MTI 2011. október 3-ai híradása a Magyar Nemzeti Bank 2011 második negyedéről közzétett
pénzügyi számlákat érintő adatai alapján
33 Neumann L. - Boda D. (2010): A válság hatása a vállalatok gazdálkodására, illetve
Busch I. – Lázár Gy. (2010): A csoportos létszámleépítések főbb jellemzői a válság idején.
34 Tóth I. Gy. (2010): Jövedelemeloszlás a konszolidációs csomagok és a válságok közepette Magyarországon
35 A táblázat nem tartalmazza az attitűdöknö (pl. a bűnbak-képzés mechanizmusain) keresztül megnyilvánuló
hatásokat, ezeket külön tárgyaljuk.
36 A kérdést történetileg részletesen, empirikusan jól adatoltan tárgyalja többek között Enyedi Zs. et. al.
(2004): „Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? Antiszemitizmus, cigányellenesség és xenofóbia
változása az elmúlt évtizedben” tanulmánya.
37 Krekó P. - Juhász A. - Molnár Cs. (2011): A szélsőjobb boldal iránti társadalmi kereslet növekedése
Magyarországon, illetve Bernát A (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának
érzékelése és megítélése a lakosság körében
38 idézi: Bernát A. (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése
a lakosság körében, 318. o., 3. táblázat
39 Kereki Judit (2010): A fogyatékos és az ellátáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségei a korai életszakaszban
40 Lásd: Keszi R. – Papp G. (2010): Fogyatékos emberekkel szembeni attitűdök nagyvállalatok HR vezetői
körében a világgazdasági válság idején – gyorsjelentés a 21. század elejének Magyarországról
41 Természetesen nem vezethető le ebből közvetlenül, mégis utalnunk kell a cigánysággal szembeni indulatok
legdöbbenetesebb megnyilvánulására, a 2008-2009 folyamán lezajlott gyilkosság hullámra.
42 Gábos A. – Szívós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon tanulmányának
75. oldal 7. táblázata
43 Köllő J. (2010): Foglalkoztatás, munkanélküliség és bérek a válság első évében, 44. o., illetve 55. o.

